

937

1[Unurus]

2-96

Թիֆլիս

1898

ՅՈՒՆԱՅ ՌԻՍՈՒՑԻՉ
Մ Ո Կ Բ Ե Տ Է Ս Ը

Թարգմ.՝ ռուսերէնից
ՏԻՐՈՒԿԻ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆԵ.

ԹԻՓԼԻՍ

Տպարան Մ. Ըարամեի, Նիկոյ. փ. տ. 21

1898

1 Մոսկուայի

Հ-91

1 [Սոկրատ]

175

2-95

4.

ՅՈՒՆԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻԶ

Ս Ո Կ Բ Ե Տ Է Ս Է

21630

Թարգմ. ոտաներենից
Տիրուհի Կոստանեանց.

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Ս. Ըարանեի, Նիկոյ. փ. տ. 21

1898

9282-47

Дозволено цензурою Тифлиса, 8-го Мая
1897 г.

ՅՈՒՆԱՑ ՌԻՍՈՒՑԻՉ ՍՈՎԵՐՏԵՍԸ

Ա.

Սովորատեւր ուզում է խմանալ, թէ ինչ-
պէս պէտք է ապրեն մարդիկ և լսում է իւր
հոգու մէջ մի ձայն:

Սովորատեւր ծնաւ Յունաստանի Աթէնք
քաղաքում. նորա հայրը քարտաշ էր, իսկ մայ-
րը մանկաբարձ: Նա ստէպ ասում էր՝ թէ իւր
մայրը մանկաբարձ էր և օգնում էր մարդկանց
աշխարհ գալու, ինքն էլ նոյնն է անում, մի-
այն օգնում է ոչ թէ մարդկանց, այլ մարդ-
կային մտքերին աշխարհ գալու:

Սովորատեւսի հայրը ուսուցանում էր նո-
րան իւր արհեստը. նմանապէս ուղարկում էր
վարժարան, գրել, կարդալ և ուրիշ գիտու-
թիւններ սովորելու: Աթէնքում բոլորը գրա-
գէտ էին և կային շատ զանազան վարժարան-
ներ. կային ամենաաղքատ դպրոցներ, որտեղ
մանուկները բակումն էին պարապում և տառե-

րը գրում էին աւագի վերայ փոքրիկ ձողերով. կային աւելի հարուստ դպրոցներ, որտեղ սովորում էին գրագիտութիւն, գծագրութիւն, հաշիւ և կարգում էին ոտանաւորներ. կային և ամենաբարձր վարժարաններ, որտեղ աշակերտները ուսանում էին այն ամենը, ինչ որ այն ժամանակ յայտնի էր յոյներին:

Սոկրատէսը դեռ փոքրութիւնից հասկացող էր և սիրում էր ուսանել. այնպէս որ հայրը տուեց նորան ամենաբարձր վարժարանը. Սոկրատէսը սովորեց այդտեղ ամեն գիտութիւն և կարգաց բոլոր յունական ամենալաւ հեղինակների գրութիւնները:

Սոկրատէսը վերջացրեց ուսումը, վերադարձաւ հօր մօտ և կրկին սկսեց քարտաշութիւն անել. նա լաւ էր աշխատում, բայց գործի ժամանակ շուտ-շուտ մտածմունքի մէջ էր ընկնում. Սոկրատէսը մտածում էր այն մասին՝ թէ նա անցաւ ամեն գիտութիւն և իմացաւ այն բոլորը, ինչ որ ուսուցել են մարդուն, բայց ոչինչ չիմացաւ, ինչ որ պէտք էր իրան և ամեն մարդու իմանալու:

«Հարկաւոր է, մտածում էր Սոկրատէսը, հասկանալ, թէ մարդ ինչպէս պէտք է ապրի, թէ չէ, մենք բոլորս շատ ենք ուսանում, բայց մեր ուսումից օգուտ չկայ. եթէ մենք մինչև

անգամ բոլոր աստղերը ճանաչէինք, ծովի բոլոր կաթիլները համարէինք և այդ ուսուցանէինք ամենքին, ես գիտեմ, որ գորանից մեր կեանքը աւելի լաւ չէր լինի. մենք բոլոր մարդիկ աշխատում ենք, որոնում ենք մեզ համար բարիք, իսկ երբ գործը քննենք, տեսնում ենք, որ փոխանակ բարիքի, մենք մեզ համար չարիք ենք պատրաստում և մեզանից ոչ ոք չգիտէ, թէ ինչն է մարդուս իսկական բարիքը: Ահա ես շատ ուսում առայ, բայց ինձ որ հարցնեն թէ ինչպէս պէտք է մարդ ապրի, ես ինքս էլ չգիտեմ. այն ինչ, այդ մէկը հարկաւոր է, որ մարդ գիտենայ և միայն այն օգուտն ստացայ իմ ուսումից, որ իմացայ, թէ մեր բոլոր ուսումը դատարկ բան է. ուսանելուցս առաջ, ես կարծում էի թէ որ և է բան գիտեմ, իսկ հիմայ հաստատ համոզուած եմ, որ ոչինչ չգիտեմ. ինձ ուսուցանում էին աստուածների մասին, թէ նորա են մարդուն ստեղծել և վարձատրում են նորան, ով որ իրանց պատուիրանովը ապրի, ու պատժում են, ով որ աստուածների կամքին հակառակ գնայ. բայց աստուածները ինչ են կամենում մեզանից և ինչպէս են հրամայում մեզ ապրելը»:

Եւ Սոկրատէսը սկսեց մտաբերել այն ամենը, ինչ որ իրան սովորեցրել էին աստուած-

ների մասին: Յունաց մէջ աստուածների թիւը շատ էր. առաջին երկնքի աստուած, որ ամենագլխաւորն էր. երկրորդը ծովի աստուած, երրորդը քամու աստուած, չորրորդը պատերազմի աստուած, հինգերորդը արևի աստուած, վեցերորդը պատերազմի աստուած, հօթնեւորդը մահուան աստուած:

Կային և աստուածուհիներ՝ կար աստուածուհի իմաստութեան, աստուածուհի խնամութեան, աստուածուհի երկրագործութեան, աստուածուհի ձեռագործի և էլի ուրիշ շատ աստուածուհիներ: Գրուած էր աստուածների մասին, թէ ապրում են նոքա երկնքում: Ինչպէս մարդիկ երկրիս վերայ և միմեանց ու մարդիկների հետ ոխ են պահում:

Զեսը՝ երկնքում իւր թագաւորութիւնը սկսեց նորանով, որ վայր ձգեց երկնքից իւր հարազատ հօրը: Սոկրատէսը մտաբերեց այդ, մտաբերեց և այն, որ Զեսը իւր կնոջ հետ կուռում էր և շուտ-շուտ խաբում էր նորան:

Նոքա թէև աստուած էին կոչուում, բայց գործերը մարդկային էին:

Եւ մտածեց Սոկրատէսը՝ «ոչ, դոքա իսկական աստուածներ չեն և նոցանից չէ կարելի իմանալ թէ ինչպէս պէտք է մարդ ապրի. այդ աստուածները նոյնպէս թոյլ են, ինչպէս

և մենք մարդիկս. նոքա իրանք ճշմարտութեամբ չեն գործում, որ նոցանից սովորէինք ջոկիլ բարին չարից. իսկ իսկական աստուածը պէտք է որ ճշմարիտ լինի և ուսուցանէ, թէ մարդ ինչպէս պէտք է ապրի:

Եւ Սոկրատէսը սկսեց որոնել այդպիսի մի աստուած. նա շատ ժամանակ տանջուեց. նորան իրան մտքերը հանգստութիւն չէին տալիս ոչ ցերեկ և ոչ գիշեր. բայց եկաւ ժամանակը և Սոկրատէս գտաւ այն, ինչ որ որոնում էր. ճանաչեց նա այն աստուծուն, որը ծանօթ չէր յոյներին և նա գտաւ նորան՝ այդ խիղճն էր: 119

Մինչև որ Սոկրատէսը որոնում էր այդ արդար աստուծուն, պատահում էր, որ նա շատ անգամ երբ մտածումնքի մէջ էր ընկնում, ուզում էր այս կամ այն գործը անել, յանկարծ լսում էր իւր հոգու մէջ մի ձայն. եթէ լաւ գործէր, ձայնն ասում էր՝ արա՛ Սոկրատէս, իսկ եթէ վատ էր, ձայնն ասում էր՝ մի անիր Սոկրատէս. նա սովորեց ականջ դնել այդ ձայնին, որը ստէպ-ստէպ խօսում էր հետը և ինչ որ նա ասում էր, Սոկրատէսը հաւատում էր:

Եւ մտածում էր Սոկրատէսը՝ «եթէ լաւ է, ձայնն ասում է, ո՞վ է ինձ ասողը, ի՞նչ հարկ է ես չեմ, այլ մի ուրիշը. բայց դա ո՞վ է. այդ ձայնը ինձ միշտ ճշմարտութիւն է ասում:

նա ինձ ուսուցանում է ճշմարտութեամբ ապրել, այդ պատճառով գիտեմ, որ դա Աստուծոյ ձայնն է»:

Այդ ձայնը Սոկրատէսը սկսեց անուանել Աստուածային և այդ ձայնը նորան ցոյց տուեց, ինչ որ նա ուզում էր իմանալ՝ թէ մարդ ի՞նչ պէս պէտք է ապրի:

Եւ երբ Սոկրատէսը գտաւ այդ աստծուն, տեսաւ որ ամեն մարդ նորան կարող է ճանաչել և այնպէս, ինչպէս ինքը, այդ աստծուց կարող են իմանալ, թէ ի՞նչպէս պէտք է ապրել:

Եւ ասաց ինքն իբրան Սոկրատէսը՝ «այս մեծ գործ է, եթէ ես ճանաչեցի ճշմարտութիւնն ու բարիքը, պէտք է այդ և ուրիշներին ուսուցանեմ, որ նոցա համար էլ լաւ լինի»:

Սոկրատէսը երբ հասաւ այդ կէտին, նորա հայրը մեռաւ. ինքը ամուսնացած էր և ունէր զաւակներ. երբ նա ասաց կնոջը, թէ աստուծոյ ձայնը իրան յայտնուեցաւ, կինը չհաւատաց, իսկ երբ Սոկրատէսը յայտնեց նորան, թէ այդ ամենքին պէտք է ասէ և ուսուցանէ, այն ժամանակ կինը սկսեց համոզել նորան՝ «այդ մի անիր, կը թողնես արհեստդ, կսկսես ուսուցանել ժողովրդին ու միայն անբախտութեան կը հանգիպես և այն ժամանակ ես և ե-

րեխայքս խեղճ կը մնանք. թող այդ մտածմունքներդ, առանց քեզ էլ չատ ուսուցիչներ կան»:

Բայց Սոկրատէսը կնոջը չսեց. նա տեսնում էր, որ իւր շուրջը ժողովուրդը աղքատութեան մէջ տանջւում է այն պատճառով, որ չգիտէ ի՞նչպէս ապրել և եթէ ինքը այդ գիտէ, չպէտք է ծածկէ ուրիշներից, աստուածային ձայնն էլ այդպէս էր ասում նորան:

Սոկրատէսից առաջ, ամենահին ժամանակները, յոյները լաւ էին ապրում. նոցա երկիրը տաք էր և ստուաւ. նորա ամեն բան իրանք էին մշակում, վարում ցանում էին, այգիներ էին տնկում, փեթակներ և անասուններ էին պահում. հարուստ ու աղքատ, տէր և ըստրուկ, չկար նոցա մէջ, այլ բոլորն էլ ապրում էին հաւասար: Յետոյ յոյները սկսեցին պատերազմել և նեղացնել հարեան ազգերին. պատերազմի ժամանակ յափշտակում էին աւարը՝ ոսկի, արծաթ, ամենայն իրեղէններ, անասուններին և մարդկանց գերի էին տանում ու ըստրկացնում. պատերազմներից յոյները սկսեցին հարստանալ և նոցա կեանքն էլ ապականուեց. ով աւելի քաջ էր, նա զինուորական գործով էր պարապում, ով աւելի խելացի էր, նա վարչութեան մէջ էր մտնում և ծառայում, ով ա-

ւելի ճարպիկ էր, նա առևտրով էր պարապում. իսկ մշակութիւնից, յոյները բոլորովին յետմնացին և նոցանից ոչ որ չէր աշխատում:

Սոկրատէսի ժամանակ, Աթենացւոց երկրում ստրուկները աւելի շատ էին, քան թէ տէրերը. տէրերը հարիւր հազար էին, իսկ ըստրուկները երեք հարիւր յիսուն հազար. ամեն աշխատանք ստրուկն էր անում, իսկ տէրերը ամօթ էին համարում մի որևէ արհեստով պարապելու. տէրերի բոլոր հոգսն այն էր, թէ ինչպէս առևտրի, պատերազմի, կամ իշխանութեան մէջ, աւելի շատ փող վաստակեն և գնեն ուժեղ ու հմուտ ստրուկներ, ստրկութիւններ և ապրեն իրանց բաւականութեան համար:

Այդպէս ապրում էին յոյները, փափկութեան մէջ և նոցանից ոչ մէկը չէր մտածում ապրել ճշմարտութեամբ, օգնել եղբօրը, խղճալ ստրուկի վերայ և ծառայելուրիչին, այլ բոլորը միայն մտածում էին մի բան, թէ ինչպէս ըստրկացնեն ուրիշներին, իրանց օգտի համար:

Տեսաւ Սոկրատէսը, որ ժողովուրդը մոլորուել է, և ինքն իրան թշուառացնում է, դուրս եկաւ նա հրապարակ, խօսեց նոցա այն, ինչ որ ձայնն իրան ասել էր՝ թէ նոցա կեանքը վատ է և թէ այդպէս չպէտք է ապրել:

Բ.

ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏԷ Է ԱՊՐԵԼ:

Մէկ անգամ Սոկրատէսը հրապարակի վերայ պատահեց մի երիտասարդ և հարուստ պարոնի, որի անունն էր Արիստոն: Նա յիմար և չար մարդ չէր, բայց ապրում էր, ինչպէս բոլոր հարուստ յոյները, միայն իւր բաւականութեան համար. այդպէս, Սոկրատէսը նորան պատահելով, սկսեց հետը խօսել. մօտեցաւ ժողովուրդը և լսում էր. Սոկրատէսն ասաց՝

— Բարև Արիստոն, այս ուր ես, վաղուց է չես երևում. երևի դու մի գործով ես զբաղուած, որ ժամանակ չունես մեղ նման թափառելու:

— Ո՛չ, պատասխանեց Արիստոնը. ես ոչ մի գործ չունեմ. ինչո՞ւ համար աշխատեմ, ի՞նչ հարկ կայ. ինձ համար այսպէս լաւ է. փառք աստուածներին, ես աղքատ չեմ. ի՞նչն է ինձ ըստիպում աշխատել, կամ հոգս քաշել. այ, եթէ ինձ իշխան ընտրէին, դուցէ պատուի համար գնայի. բայց այդ էլ դժուար է. մի որևէ ծառայութիւն յանձն առնես, դարձեալ հոգս, ուղեւոր, չուղեւոր, գնա լսիր, խօսիր, կամ գրիր. այդ ամենը աւելորդ գլխացաւանք են. ինչո՞ւ համար ինձ նեղացնեմ. փող ունեմ, ըստ-

րուկներ ունեմ, ինչ որ մտածեմ, կունենամ. ուրախ ապրում եմ, ինձ էլ ի՞նչ է պէտք:

— Այդ ուղիղ է, որ քեզ նեղացնելու հարկաւորութիւն չունես, ասաց Սոկրատէսը. միայն մի՞թէ լաւ կըլինի, եթէ դու ամբողջ կեանքդ այդպէս անցնես:

— Ի՞նչով վատ է, ամբողջ կեանքն անցնել ուրախութեան մէջ, դուրանից էլ լաւ բան կայ:

— Այդ է որ, լաւ կըլինի, ասաց Սոկրատէսը, միշտ այն բոլորը լաւ չէ, ինչ որ մեզ լաւ է երևում. արդեօք դու լսե՞լ ես Հերկուլէսի մասին:

— Ո՞վ չգիտէ Հերկուլէսի մասին, թէ նա ինչպէս քաջ էր, ինչպէս փառաւոր գործեր է կատարել և ինչպէս փառքի է արժանացել, ասաց Արիստոնը:

— Իսկ դու լսե՞լ ես, թէ ինչպէս նա ընտրեց իւր կեանքի ճանապարհը:

— Այդ չեմ լսել:

— Չե՞ս լսել, ուրեմն ուզո՞ւմ ես, ես քեզ պատմեմ, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Պատմիր Սոկրատէս, ասացին և միւսները. նա սկսեց պատմել՝

Երբ Հերկուլէսը մեծացաւ, մտածում էր, թէ ինչպիսի կեանք ընտրէ իրան համար և սկսեց նա թափառել ու մտածել, թէ ինչպէս

ապրի: Այդպէս, նա գնում, գնում, մտնում է մի հեռու դաշտ, տեսնում է, որ դաշտումը, երկու կին դէպի իրան են գալիս. զարմանում է Հերկուլէս և ինքը գնում է նոցա առաջ. տեսնում է նոցանից մէկը ոչ մեծ է, ոչ փոքր, ոչ հաստ է, ոչ բարակ և ոչ էլ զարդարուած է, այլ հասարակ և աչքի ընկնող չէ, գնում է հաւասար, հանդարտ քայլերով, առանց շտապելու. իսկ միւսը բարձրահասակ էր, հաստ, շրեղ հագուստով և երեսը քսուած էր սպիտակ ու կարմիր գեղերով: Առաջինը գնում էր ուղիղ, առանց այս ու այն կողմը նայելու, իսկ երկրորդը բոլոր ժամանակ ծռմովում էր, գեղեցկանում էր և իւր ստուերին էր նայում. ահա նորա սկսեցին մօտենալ Հերկուլէսին. շրեղը թռաւ և անցաւ ուղղակի Հերկուլէսի առաջ:

— Ես գիտեմ, որ դու մտածում ես կեանքի մասին, թէ ի՞նչ ճանապարհ ընտրես քեզ համար. ահա, ես դուրս եկայ, քեզ ցոյց տալու իմ ամենալաւ ճանապարհս՝ եթէ ինձ հետ գաս, քեզ համար ամեն բան հեշտ և ուրախ կըլինի. դու չես ունենայ ոչ աշխատանք, ոչ հոգս, ոչ ցաւ, ոչ էլ տրտմութիւն իմ ճանապարհիս վերայ, ուրախութիւնը անպակաս կըլինի. մի ուրախութիւնից կանցնես միւսը. հոգսդ միայն

այն կըլինի, որ ընտրես, թէ ո՞ր կերակուրդ աւելի համով է, ո՞ր գինին աւելի բաղցր, որ անկողինը աւելի փափուկ և ո՞ր բաւականութիւնն աւելի լաւ է. իսկ աշխատանքդ միայն այն կըլինի, որ հրամայես այն, ինչ որ մտքիցդ անցնի և բոլոր հրամաններդ ուրիշները կը կատարեն:

Լաւ երևեցաւ Հերբուլլէսին հաստ կնոջ խոստմունքը և որպէս զի միտքը պահէ նորան, հարցրեց անունը:

— Իմ իսկական անունս, ասաց կինը, բաղդ է. միայն նախանձողները ինձ անուանում են շուայլութիւն, այդպէս են ինձ բարկացնում. իսկ իմ անունս բաղդ է:

Համեստ կինը կանգնած էր հանդարտ, մինչև որ շուայլը խօսում էր, բայց երբ նա վերջացրեց, համեստը նոյնպէս խօսեց՝

— Ամենից առաջ կասեմ իմ անունս. ինձ անուանում են արդարութիւն և ես ուրիշ անուն չունեմ. ես բեզ չեմ պրաւի հրապոյրներով, ինչպէս ահա սա, այլ քեզ ուղիղը կասեմ, թէ ինչ է ամեն մի մարդու երջանկութիւնը և դու կը տեսնես, որ միայն ինձ հետ կը զոյգես երջանկութիւն: Դու ինքդ լաւ գիտես, որ երկիրը պտուղ տալու համար, պէտք է նորա վերայ աշխատել. ուզում ես անասուն-

ներ ունենալ, պէտք է ուրեմն նորան խնամես. լաւ տուն ունենալու համար, պէտք է քարեր տաշես. ուզում ես որ մարդիկ բեզ յարգեն՝ պէտք է նոցա համար աշխատես, որպէս զի աստուածները քեզ սիրեն, պէտք է նոցա կամքը կատարես. իսկ նոցա կամքն այն է, որ քո աշխատանքովդ վճարես միւսների աշխատանքը, այդ ճանապարհով ես բեզ կը տանեմ և միայն այդտեղ է երջանկութիւնը:

Դեռ չէր վերջացրել համեստը, երբ շուայլը նորից առաջ եկաւ:

— Տեսնում ե՞ս, Հերկուլէս, ասում է նա, թէ սա ինչպիսի դժուար ճանապարհով ուզում է քեզ տանել. աշխատանք, աշխատանք և միայն աշխատանք նա խոստանում է քեզ. իսկ ուրախութիւն կըլինի թէ չէ, այդ հարց է. աւելի լաւ չի լինիլ ինձ հետ դաս. ինձ հետ աշխատանք չկայ, այլ առաջին քայլերից, միայն բաղցրութիւն կը վայելես. համով կուտես, բաղցր կը խմես ու փափուկ կը ընես: Գնանք ինձ հետ, ասաց շուայլը և ուզեց Հերկուլէսի ձեռից բռնել:

— Սպասիր, ասաց համեստը, դու ասում ես բաղցր ուտել ու խմել և կարծում ես, որ այդ բարիք է. այն ինչ, դու ինքդ ուտել ու խմել չգիտես. դու ուտում ու խմում ես, ա-

ռանց ուղեկալու, միայն ձանձրութիւնից և ամենահազուադէպ կերակուրներն ու թանգազին գինիները չես կարող բերանդ առնել: Դու նորան խոստանում ես հանգիստ քնել. իսկ դու ինքդ քնել չես կարող. քնելու համար դու ձրգում ես տակդ փափուկ անկողիններ, գլխիդ տակը բարձեր, բայց նոցա վերայ էլ չես կարողանում քնել, որովհետեւ միայն ձանձրութիւնից ես պառկում քնելու: Աշխատանքից յետոյ միայն կարող ես լաւ քնել, բայց քեզ ոչ մի բանից հանգստանալ պէտք չէ: Ճանաչում եմ ես քեզ, գիտեմ և այն անբախտներին, որոնց դու կործանել ես դատարկ և քաղցր կեանքի հրապոյրներով. միթէ քչերն են հիմայ այն բանի մասին լաց լինում, որ կորցրել են քեզ հետ, աննպատակ, իրանց երիտասարդութեան տարիները, հէնց այդ պատճառով քեզ հալածում են ազնիւ մարդիկն ու անուանում են քեզ շռայլութիւն ու զեղխութիւն. իսկ ես, ոչ ոքի չեմ խաբել. բոլոր ինձ հետևողները, դեռ երիտասարդութեան ժամանակ ամրացել են հոգով և մարմնով. նոքա գտել են իմ ճանապարհի վերայ աւելի ուրախութիւն, քան թէ վիշտ. նոցա բոլորին սիրում և յարգում են մարդիկ, ամենքը ուրախութեամբ յիշում են աշխատանքով անցուցած կեանքը և հանգիստ

սպասում են մահուան: Քեզանից գանգատում են, իսկ ինձ երբէք մեղադրող չէ եղել խաբեբայութեան համար. բոլորը յարգում են ինձ ու անուանում են միայն մի անունով՝ «արդարութիւն». ահա թէ ինչ կեանքի համար ես քեզ կանչում եմ, Հերկուլէս:

Էլ երկար չմտածեց Հերկուլէսը և գնաց արդարութեան ետևից. արդարութեամբ ապրեցաւ կեանքի մէջ, աշխատեց մարդկանց համար, գոհացրեց թէ նոցա ու թէ աստուածներին և իրան համար էլ գտաւ երջանկութիւն:

Վերջացրեց Սոկրատէսը և ասաց Արիստոնին՝ «մտածիր դու էլ, Արիստոն, թէ այդ երկուսից որի հետ պէտք է գնաս, շռայլութեան, թէ արդարութեան, վճռիր, քանի դեռ ժամանակ կայ, որպէս զի ծերութեանդ ժամանակ, չզոյջաս քո յիմարութեան վերայ և չմեռնես առանց բաւականութիւն տալու ոչ քեզ, ոչ մարդկանց և ոչ էլ Աստծուն:

Գ.

Ի՞նչպէս ՊԵՏԻ Է ԿԱՌԱՎԱՐԵԼ ԺՈՂՈՎՐԻՒՆ

Սոկրատէսը մէջ տեղադրեց, որ մի հարուստ մարդ, իր ամբողջ ունեւորով, աշխատում է

1005
21630

կառավարիչ լինել: Սովրատէսը գիտէր, որ նա անփորձ և անհոգ մարդ է և ուղեցաւ յանդիմանել նորան:

Մէկ անգամ Սովրատէսը պատահեց նորան քաղաքային հրապարակի վերայ: Գլավկոնը կանգնած էր ժողովրդի մէջ, որը խօսում էր նորա հետ յարգանքով. բոլորը սպասում էին, որ նա շուտով կառավարիչ կըլինի և այն ժամանակ ամենքը կարօտ կըլինեն նորան. Գլավկոնը սպասում էր, որ իրան կընտրեն և հպարտանում էր ժողովրդի առաջ, այդ ժամանակ մօտեցաւ և Սովրատէսը:

— Բարեւ Գլավկոն, ասաց նա. ես լսեցի, որ դու պէտք է կառավարիչ լինես:

— Այո, յուսով եմ, որ այդպէս է. պատասխանեց Գլավկոնը:

— Ինչո՞ւ չէ, լաւ պաշտօն է. այն ժամանակ շատ բան քո իրաւունքի տակ կըլինի. կարող ես շատ մարդկանց բարութիւն անել և անունդ շատ տեղ յայտնի կըլինի:

— Այո, ինչո՞ւ չէ, ես միթէ չեմ կարող լաւ կառավարիչ լինել:

— Լաւ կառավարիչն ու լաւ անուն ունեցողը նա է, ասաց Սովրատէսը, ով որ իւր ժողովրդի համար շատ օգուտ կըբերէ, այդպէս չէ:

— Անշուշտ պատասխանեց Գլավկոնը:

— Ուրեմն, խնդրեմ, մի ծածկիր մեզանից, պատմիր, թէ ի՞նչ ես մտածում, ի՞նչ օգուտ պէտք է տաս ժողովրդին. ինչից կսկսես:

Գլավկոնը չփութուեց և իսկոյն չպատասխանեց. նա չէր իմանում, թէ ի՞նչ ասէր. մինչև նա մտածում էր, Սովրատէսն ասաց՝

— Ինչո՞ւ մտածմունքի մէջ ընկար. միթէ դժուար է հասկանալ թէ ի՞նչով կարելի է ժողովրդին օգուտ բերել. չէ՞ որ ժողովուրդն էլ այն տեսակ մարդիկ են, ինչպէս մենք ամենքս. եթէ դու քո ընկերին ուղենաս բարութիւն անել, չէ՞ որ առաջին դործդ կըլինի նորա հարստութիւնն աւելացնել:

— Անշուշտ, պատասխանեց Գլավկոնը:

— Ուրեմն, միևնոյն բանն է և ժողովուրդը. ասաց Սովրատէսը. ժողովրդին բարութիւն անել, նշանակում է ամենքին հարստացնել. այնպէս չէ:

— Ի հարկէ, այդպէս է, ասաց Գլավկոնը:

— Իսկ ի՞նչպէս անել, որ բոլոր ժողովուրդը աւելի հարուստ լինի, հարցրեց Սովրատէսը. ես այնպէս եմ կարծում, որ նա ունենայ աւելի մուտք, քան թէ ծախս, այնպէս չէ:

— Ես կարծեմ, պատասխանեց Գլավկոնը:

— Ուրեմն, ասա ինձ, Գլավկոն, հիմայ սրտեղից են ժողովրդի արդիւնքները և ի՞նչքան

են. դու երեւի արդէն այդ բոլորը գիտես:

— Ոչ, չգիտեմ, դեռ այդ մասին չեմ մտածել, ասաց Գլավկոնը:

— Այդ մասին չես մտածել, ասաց Սոկրատէսը, բայց երեւի արդէն գիտես, թէ ինչքան ծախս է պէտք զանազան հարկաւորութեանց համար և եթէ հիմայ աւելորդ ծախսեր կան, երեւի դու մտածել ես պակսեցնել:

— Ոչ, ասաց Գլավկոնը, այդ հարցին էլ հիմայ պատասխանել չեմ կարող, որովհետեւ դեռ չեմ մտածել այդ մասին:

— Այդ մասին էլ դեռ չես մտածել. կրկնեց Սոկրատէսը. բայց ոչինչ, դեռ ժամանակ ունես. երեւի դու մտածել ես, թէ ինչպէս հարստացնես ժողովրդին. քո կարծիքով, ինչով կարող ես հարստացնել նորան:

— Հարստացնել ժողովրդին, ասաց Գլավկոնը, իմ կարծիքով, ամենից լաւ է պատեւազմով. նուաճել ուրիշ ազգերի, խլել նոցանից բոլոր հարստութիւնը և բաժանել:

— Այդ ուղիղ է, ասաց Սոկրատէսը. այդ միջոցով հեշտ է հարստացնել ժողովրդին. բայց պատահում է, որ չես յաղթում ուրիշ ազգերի, այլ միայն զուր տեղը մարդիկ և փող ես կորցնում. չէ՞ որ այն ժամանակ ոչ թէ կհարստանայ, այլ կաղքատանայ:

— Այդ այդպէս է, ասաց Գլավկոնը. բայց պատեւազմ պէտք է սկսել միայն այն ժամանակ, երբ հաստատ գիտենաս, որ կըյաղթես և ոչ թէ կյաղթուիս:

— Ուրեմն, պատեւազմ սկսելու համար, պէտք է ճիշտը իմանալ, քո ժողովրդի և թըշնամու ոյժը, ասաց Սոկրատէսը:

— Անշուշտ պէտք է իմանալ, ասաց Գլավկոնը:

— Ուրեմն, ասո՞ւ Գլավկոն, մենք ինչ զինւորական ոյժեր ունենք պատեւազմի համար պատրաստ և ի՞նչ ոյժեր ունի այն թշնամին, որի հետ դու ուզում ես պատեւազմել:

— Ճիշտը չեմ կարող ասել, ասաց Գլավկոնը. բերանացի չէ էլ կարելի այդ յիշել:

— Երեւի գրած կունենաս, խնդրեմ բեր, մենք կկարդանք ու կըհաշուենք, ասաց Սոկրատէսը:

— Ոչ, ես գրած չունեմ, պատասխանեց Գլավկոնը և թշնամու գօրքն էլ հաշուել չի լինիլ:

— Ափսո՞ս, ասաց Սոկրատէսը, որովհետեւ եթէ չէ կարելի հաշուել թշնամունք, ուրեմն առաջուց չենք կարող իմանալ, կըյաղթենք, թէ կըյաղթուենք. ուրեմն դուրս է գալիս, որ քո ընտրած միջոցը, ժողովրդին հարստացնելու

համար շատ յուսալի բան չէ. օգուտ կստանաս թէ չէ յայտնի չէ. անշուշտ շատ մարդկանց կլծաւառացնես և փոխանակ հարստացնելու, կաղքատացնես: Ուրեմն, այդ թողնենք. առաջ, մեզ էլի մի բան, Գլավկոն, ասաց Սոկրատէսը. թէ ինչքան հաց է պէտք, ժողովրդին կերակրելու համար. ինչպիսի հունձ ունէինք մենք այս տարի և մինչև նորի դուրս գալը մեր հացը ամէնին բաւական կլինի. դու երևի մտածել ես այդ մասին:

—Ոչ, ես դեռ չեմ տեղեկացել այդ մասին, պատասխանեց Գլավկոնը:

Լուեց Սոկրատէսը. լռեցին և միւսները. այն ժամանակ Գլավկոնն ասաց՝

—Դու բոլորը ուզում ես իմանալ, Սոկրատէսը. իսկ եթէ ամեն բան մտածենք ու հաշուենք այնպէս, ինչպէս դու ես հարցնում, այն ժամանակ ժողովրդին կառավարելը շատ դժուար կըլինի:

—Իսկ դու կարծում էիր հեշտ է, ասաց Սոկրատէսը. վերջին հարցս եմ քեզ տալիս. լսել եմ, որ սկսել ես օգնել հօրեղբորդ նորատնական գործերում, իսկ յետոյ թողել ես, ինչո՞ւ այդպէս եղաւ:

—Ինձ դժուար էր, պատասխանեց Գլավ-

կոնը. կառավարութիւնը մեծ էր և հօրեղբայր էլ ինձ չէր լսում:

—Ահա, տեսնում ես, դու մէկ տուն չկարողացար կառավարել, իսկ յանձն ես առնում բոլոր ժողովրդի կառավարութիւնը. ամեն գործի ձեռք զարնել կարելի է, բայց միայն նորան կյաջողուի, ով որ այդ լաւ է հասկանում, նայիր, որ փոխանակ փառքի ու պատուի, անբախտութիւն ձեռք չբերես, գնահ, ամեն բան առաջ լաւ իմացիր, ինչ որ ես քեզ հարցրի և ապա արդէն մտածէ կառավարութեան մասին:

Գլավկոնը լուռ հեռացաւ Սոկրատէսի մօտից և էլ չմտածեց կառավարչի պաշտօն ըստանալու մասին:

Դ.

Ո՞Վ ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ Է—ՍՏՐՈՒԿԸ, ԹԷ ՏԷՐԸ

Մէկ անգամ Սոկրատէսի մօտ եկաւ նորահարեան Արիստարխը և սկսեց գանգատուիլ իւր անբախտութեան վերայ:

—Ջնարք չեմ գտնում, թէ ինչ անեմ. հարուստ էի, ասաց. վաճառականութիւն էի առնում, յետոյ առևտուրս յաջող չգնաց, սնանկացայ. այդ ժամանակ հակառակի պէս պա-

տերազմ կար. այնտեղ ազգականներս սպանուեցին. ստիպուեցայ ինձ մօտ պահել նոցա այրի կանանց և որբերին. հիմայ ինձ մօտ կան տասն և չորս հոգի. հեշտ է բոլորին կերակրելը. Անբախտութիւնը անբախտութեան ետևից, այնպէս որ չգիտեմ, թէ ինչ անեմ:

— Խղճում եմ քեզ, բարեկամ, ասաց Սոկրատէսը. ինչպէս ես մտածում հիմայ գործին օգնել:

— Ուզում էի պարտք առնել, նորից առնտուր սկսել, բայց չեն տալիս, որովհետև պիտեն, որ գործերս վատ են:

Գլուխը շարժեց Սոկրատէսը և ասաց՝

— Ասածդ ուղիղ է, տասն և չորս հոգի կերակրելու համար պէտք է պաշար ունենալ. չէ՞ որ քո հարեանդ քսան հոգուց աւել ունի, բայց բոլորն էլ կուշտ են և դեռ փող էլ են վաստակում, ասաց Սոկրատէսը:

— Ա՛յ, համեմատեցիր, ասաց Արիստարխը. հարեանս ինքը մենակ է, և տասն և ինը ստրուկ ունի, որոնք աւելի աշխատում են, քան թէ ուտում. իսկ ես ունիմ տասն և չորս ազատ յոյներ:

— Իսկ ազատ յոյները ինչով են զանազանում ստրուկներից, ասաց Սոկրատէսը. չէ՞ որ նորա աւելի լաւ են ստրուկներից:

— Ի հարկէ, ազատ յոյները աւելի լաւ են:

— Խօսքով, յիրաւի դուրս է գալիս, որ նորա աւելի լաւ են, իսկ գործով այդպէս չէ: Ասում ես հարեանիդ մօտ աւելի լաւ է, որովհետև այնտեղ ստրուկներ կան, իսկ քեզ մօտ վատ է, որովհետև ստրուկներ չեն, այլ ազատ յոյներ են. երևում է, որ ստրուկներն աշխատել կարող են, իսկ յոյները չէ:

— Եթէ իմիսներին ասեմ, նորա ես կարող են աշխատել, ասաց Արիստարխը, բայց միթէ ես կարող եմ նոցա ստիպել. չէ՞ որ նորա բարձրը ցեղից են և ինձ ազգական են. դորանով կվիրաւորեմ նոցա. կսկսուեն մեղադրանքներ, անբաւականութիւններ, այդպէս կարելի չէ:

— Իսկ հիմայ անբաւականութիւններ չկան, բոլորդ համաձայն էք ապրում, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ի՛նչ համաձայնութիւն, պատասխանեց Արիստարխը, միայն մեղադրանքներ ու կռիւներ են լսում:

— Ա՛յ, թէ այդպէս, ասաց Սոկրատէսը. առանց աշխատանքի էլ ձեր մէջ համաձայնութիւն չկայ և ոչինչ էլ չունէք կերակրուելու. չէ՞ որ, ազգականներիդ մեծութիւնն ու ազնուականութիւնը չեն կերակրիլ և համաձայնութիւն չեն տալ. ուրեմն ուզում ես, ահա

այս անել տալ նոցա իրենց ոյժերին համեմատ մի որևէ գործ. աւելի լաւ չի լինիլ, երբ ըսկսեն աշխատել:

— Ես այդպէս կանէի, ասաց Արիստարիսը, բայց այդ նոցա գուր չի գայ և գուցէ բաղաբումն էլ ինձ բամբասեն:

— Իսկ հիմայ չե՞ն բամբասում, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Հիմայ էլ կան բարի մարդիկ, որոնք մեղադրում են աղբատուծեանս համար. մեղադրում են, բայց փող չեն տալիս, որ գործերս ուղղեմ:

— Այդ է բանը, ասաց Սոկրատէսը, ամեն բամբասանք լսել չի լինի. ապա աշխատիր նոցա գործի դնել, կարելի է գրուծիւնդ աւելի լաւանայ:

Լսեց Արիստարիսը Սոկրատէսին: Կէս տարուց յետոյ Սոկրատէսը պատահեց նորան և հարցրեց՝ թէ ի՞նչպէս է ապրում, Արիստարիսը պատասխանեց՝

— Լաւ եմ ապրում և բեզմանից միշտ չնորհակալ եմ. այն ժամանակ քեզ լսեցի, հիմայ գործերս բոլորովին ուղղուել են. մէկ մարդ ինձ հաւատաց, պարտքով առայ նորա բուրդը, իմ տնեցիքս այդ բուրդը մանեցին, գործեցին մահուդ, լեռոյ կարեցին տղամարդկանց և կա-

նանց համար զգեստներ, դորա վաճառեցինք և ոչ թէ միայն բուրդի փողը դուրս եկաւ, այլև օգուտ ստացանք: Այդ ժամանակուանից սկսեցինք այդ արհեստով պարապել: Հիմայ մենք բոլորս էլ կուշտ ենք, չենք կուում և փող էլ ենք վաստակում:

— Իսկ մարդիկ ի՞նչ են ասում, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Մարդիկ բան չեն ասում, պատասխանեց Արիստարիսը և ծիծաղեց:

Մէկ անգամ տեսաւ Սոկրատէսը, որ հրապարակի վրայ պառկել է մի երիտասարդ պարոն և հովհարով զովացնում է իրան:

— Այդ ի՞նչից ես այդպէս յոգնել, ասաց նորան Սոկրատէսը:

— Ի՞նչպէս շոգնեմ, ես այսօր գիւղից տասը վերստ ոտով եմ եկել:

— Ի՞նչու այդքան շատ ես յոգնել, գուցէ մի ծանր բեռ ունէիր, պարոնը նեղացաւ:

— Ինչո՞ւ ես բեռ բաշեմ, դորա համար ըստրուկ կայ. նա բերեց, ինչ որ ունէի:

— Իսկ նա յոգնեց թէ՞ ոչ:

— Նորան ի՞նչ կլինի որ, առողջ է, ամբողջ ճանապարհը երգելով էր գալիս:

— Ափսոսում եմ քեզ, ասաց Սոկրատէսը, դուրս է գալիս, որ քո ստրուկը քեզ էլ, ամեն մի մարդու էլ, իրան էլ ծառայել կարող է, իսկ դու, ոչ ուրիշներին; և ոչ էլ մինչև անգամ քեզ ծառայել չես կարող:

Մէկ ուրիշ անգամ էլ, տեսաւ Սոկրատէսը, որ մի տէր մտրակով ծեծում էր ստրուկին:

— Ինչո՞ւ համար դու նորան այդպէս խիստ ծեծում ես, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ի՞նչպէս չծեծեմ սորան. բլլիկ է, ծոյլ է, միայն մտածում է քնելու, ուրախութեան և աւելի համեղ բաներ ուտելու մասին. սորան հարկւր անգամ մտրակեին էլ դեռ քիչ է:

Սոկրատէսը կանչեց տիրոջը մի կողմ և ասաց՝

— Իսկ դու ի՞նչի մասին ես մտածում, բացի այն թէ որքան կարելի է փափուկ անկողնի մէջ քնես, համով ուտես և ուրախութիւն անես:

Տէրը ոչինչ չպատասխանեց:

— Ուրեմն, եթէ դու միայն այդ մասին ես մտածում, քեզ ի՞նչքան պէտք է մտրակել այդ նոյն բանի համար, որ դու պատժում ես

ստրուկիդ, չէ՞ որ նա բեղանից է օրինակ վերցնում:

Նեղացաւ տէրը և հեռացաւ Սոկրատէսի մօտից:

Ե.

ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԲ Է ԱՊՐԵԼ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ

Երբ Սոկրատէսը թողեց բարտաշու թիւնը, որպէսզի գնայ հրապարակ ժողովրդին ուսուցանելու, նորա կինը նեղացաւ և շարունակ մրտածում էր, որ իրանց մի վնաս կը հասնի: Բայց երբ Սոկրատէսի մօտ սկսեց շատ ժողովուրդ հաւաքուել, կինը մխիթարում էր ինքն իրան և մտածում էր՝ «ուսման համար լաւ են վարձատրում. ուսուցիչները ապրում են բաւականութեան մէջ, մենք էլ այդպէս կապրենք»: Իսկ Սոկրատէսը այդպէս չէր մտածում. նա ասում էր՝ «ուսման համար ես չեմ կարող վարձ առնել. ես ուսուցանում եմ այն, ինչ որ ինձ Աստծոյ ձայնն է ասում. սովորեցնում եմ ճշմարտութիւն, դորա համար ես ի՞նչպէս փող վերցնեմ»: Թէև շատ մարդիկ հաւաքւում էին Սոկրատէսին լսելու, բայց նա ոչ մէկից փող չէր առնում. իսկ ընտանիքը պահելու համար,

նա աշխատում էր իւր արհեստից այնքան, որ բաւական էր լինում անհրաժեշտ բաների համար: Սովորատեսի կինն ամաչում էր իւր աղքատ և ծանր կեանքի համար, ստէպ նա տըրտնջում էր, որ ամուսինը ժողովրդին սովորեցնելու համար փող չէ վերցնում, երբեմն բանն այնտեղն էր հասնում, որ նա լաց էր լինում, մեղադրում ու կռւում էր իւր մարդու հետ: Սովորատեսի կինը, որի անունն էր Նսանտի-պա, դիւրագորգիւ կին էր. երբ նա բարկանում էր, ամեն բան պատռում ու դէն էր ձգում, ինչ որ ձեռքի տակն ընկնէր:

Նա բարկանում էր և երեխայոց վերայ, բայց աւելի շատ Սովորատեսի. իսկ վերջինս չէր կռւում, այլ լռում էր, կամ համոզում նորան:

Մէկ անգամ նա կռւում է ու կռւում, իսկ Սովորատեսը բոլոր ժամանակ լուռ է. կընոջն այդ ծանր է երևում և չարութիւնից մի մեծ ամանով կեղտոտ ջուր, Սովորատեսի վերայ է լցնում:

— Այդպէս էլ պէտք էր, ասաց Սովորատեսը՝ ամպը գողաց, իսկ նորանից յետոյ անձրև եկաւ և նա անվրդով սկսեց սրբել իւր թըրջուած շորերը:

Այդպէս անում էր Սովորատեսը և նոյնն էլ սովորեցնում էր իւր զաւակներին: Մէկ անգամ

մեծ որդին կոպիտ պատասխանեց մօրը. Սովորատեսն ասաց որդուն՝

— Դու ինչ ես մտածում այն մարդկանց մասին, որոնք բարին չեն յիշում. այդպիսիները լաւ են:

— Եթէ մարդիկ չեն ուզում բարութիւն անել նոցա, որոնք իրանց լաւութիւն են արել, ես կարծեմ նորա ամենաանպիտան մարդիկն են և այդպէս բոլորն էլ են կարծում:

— Դու լաւ դատեցիր, ասաց Սովորատեսը: Իսկ հիմայ, ասա ինձ, եթէ մէկը, մի ուրիշին, որը ոյժ չունի, տանում է տեղից տեղ, կերակրում է, հագցնում է, կարկատում է, քնացնում է, վեր է կացնում, հիւանդ ժամանակ նայում է և նորա չարութիւնը սիրով է տանում. ինչ ես կարծում, այդպիսին բարութիւն արեց միւսին:

— Մեծ բարութիւն արեց, ասաց որդին:

— Ուրեմն տեսնում ես, բո մայրը դորանից աւելի շատ քեզ համար արել է. նա քեզ ման է ածել, կերակրել է, գիշերները չէ քնել. առանց գիտնալու, թէ երբ և իցէ կստանայ քեզանից շնորհակալութիւն, կամ օգնութիւն: Իսկ դու փոխարէն ինչ ես տալիս նորան և արդեօք յարգում ես նորան, ինչպէս վայել է ազնիւ, երիտասարդ մարդուն:

Չփոթուեց որդին, բայց չուզեց հնազանդել և սկսեց արդարանալ:

— Ես նորան կյարգէի, եթէ ուրիշ տեսակ կին լինէր, թէ չէ, միշտ գոռում և նեղացնում է մի չնչին բանի համար, ահա և ես չեմ համբերում:

— Իսկ դու երբ փոքր էիր, միթէ իրաւացի էիր գոռում. բայց նա համբերում, սիրում և խնամում էր քեզ. այդպէս էլ դու պէտք է անես. ասաց Սոկրատէսը:

2.

ԻՆՉՈՒ ՍՈԿՐԱՏԷՍԻՆ ՀԱՐԿԱՒՈՐ ԶԷՐ ՈՉ ԹԱՆԳ
ԿԵՐԱԿՈՒՐ ԵՒ ՈՉ ԷՆ ԹԱՆԳ ՀԱԳՈՒՍՏ.

Մէկ անգամ Սոկրատէսի մօտ եկաւ մի ուսուցիչ, տեսնելու նորա կեանքը և ասաց.

— Յիմայ ես տեսայ քո կեանքը. Սոկրատէս, դու ուտում ես ամենապարզ կերակուր, հազուապէս չատ հասարակ է և առանց փոխելու նոյնը հագնում ես ձմեռ և ամառ. իսկ կօշիկ բոլորովին չունես. ուրեմն ինչո՞ւ համար է քո իմաստութիւնդ, եթէ դա ծանրացնում է քո կեանքը:

— Իսկ դու լսել ես, որ ես երբ և իցէ

զանգատուած լինեմ իմ կեանքից, ասաց Սոկրատէսը:

— Ոչ, ես չեմ լսել, բայց կենցաղավարութիւնդ լաւ չէ, համեղ ուտելիք ու խմելիք չունես և չգիտես, թէ ի՞նչ է բաւականութիւնը:

— Ոչ, ասաց Սոկրատէսը. ոչ որ այդպէս համով չէ ուտում ու խմում. իսկ թէ ինչո՞ւ, ես քեզ իսկոյն կասեմ. Դու ինքդ գիտես, որ երբ քաղցած ես լինում, ամենահասարակ կերակուրը թանկագինից համով կերիւ. ահա, ես էլ այդպէս եմ անում. չեմ ուտում, մինչև որ չքաղցեմ. չեմ խմում, մինչև չուզենամ, ուրեմն ինձ ի՞նչ հարկաւոր է թանկ ուտելիք և թանկ խմիչք. իսկ հազուապէս մասին քեզ կասեմ, որ ուրիշ տեսակը ինձ պէտք չէ. դու գիտես, որ մարդիկ երկու հազուապէս ունեն՝ մէկը ձմռան, միւսը ամառուան, որովհետեւ նորա ձմեռնով ամառը կը շոգին, իսկ ամառուանով ձմեռը կը մրսեն, իսկ ես այնպէս եմ սովորեցրել իմ մարմինս, ասաց Սոկրատէսը, որ ամառը չեմ չոգում, իսկ ձմեռը չեմ մրսում. շոգին էլ, ցրտին էլ, ուր որ հարկաւոր է, ես գնում եմ նոյն հալաւով, ուրեմն ինձ ինչ հարկաւոր է ուրիշ չոր ունենալ:

— Առհնր, թէ դու քեզ այդպէս ես սովոր-

րեցրել, ասաց ուսուցիչը, բայց ինչո՞ւ միւս մարդիկն էլ քեզ նման ապրեն:

— Սոկրատէսը ասաց՝ ա՛յ լսիր. երկուսիս մօտ էլ գալիս է մի կարօտեալ մարդ և ասում է՝ օգնիր ինձ: Մեզանից որը հեշտութեամբ կարող կըլինի օգնել նորան, ես, թէ դու. դու կմտածես՝ ուրախ կըլինէի օգնել, բայց ինձ շատ է պէտք. մի բան կտայի նորան, բայց յետոյ ես հարկաւորութիւն կզգամ. կօգնէի նորան աշխատանքով, բայց ժամանակս ավստոս է. և կասես ինքդ քեզ՝ ես այդ ժամանակամիջոցին ինչ արեմք ինձ համար կաշխատէի: Իսկ իմ բանը ուրիշ է. ես միշտ պատրաստ եմ օգնելու մէկին, որովհետեւ ինձ շատ բան հարկաւոր չէ. ժամանակս էլ չեմ ավստոսում, որովհետեւ ես չեմ համար փող չեմ առնում, այլ ուսուցանում եմ ձրի:

— Այդ այդպէս է, ասաց ուսուցիչը:

— Կամ թէ, կրկին ասաց Սոկրատէսը. — Ասենք, դժուար ժամանակ եղաւ ժողովրդի համար. պէտք կըլինի ընկերութեանը ծառայել. դու կմտածես՝ երանի՜ թէ ինձ չընտրէին ընկերութեան անդամ, որովհետեւ այն ժամանակ իմ գործերիս մէջ կլնասուէի: Իսկ ես, արգելքներ չունիմ և ուրախութեամբ կերթամ ծառայելու:

— Դու ճշմարիտ ես տեսնում, ասաց ուսուցիչը, բայց դարձեալ, ես աւելի շուտ կհամաձայնէի մեռնել, քան թէ քեզ պէս ապրել. դարմանում եմ, որ այդքան մարդ գալիս է քեզ լսելու:

— Ասենք, լսողներ շատ են, բայց կատարողներ քիչ են, ասաց Սոկրատէսը. մի բանիսը լսում են, լսում և դարձեալ գնում են իրանց առաջուան ճանապարհով. իսկ կան և այնպիսիները, որոնք ապրում են իմ խորհրդովս և ինձ նման, նոքա էլ չեն գանգատւում և ասում են, որ առաջուանից աւելի քաղցաւոր են. մենք գիտենք ձեր բաղտաւորութիւնը, որովհետեւ նորանից հասել ենք մերինին, իսկ դուք չգիտէք, թէ մեր երջանկութիւնն ինչումն է, որովհետեւ նորան չէք փորձել:

Գնաց Սոկրատէսի մօտից ուսուցիչը և ասաց ինքն իրան՝ հիմայ ես ինչո՞ւմտածեմ Սոկրատէսի մասին. շատերը նորան համարում են ցանցառ, մեղադրում են նորան, ծիծաղում են նորա վերայ, իսկ հիմայ ինձ երևում է, որ նա լաւ արդարադատ մարդ է:

է.

ԵՂԵԱՅՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Մէկ անգամ Սոկրատէսն իմացաւ, որ մի հարուստ վաճառական բաժանուել է իւր հարազատ եղբորից. պատահեց նա այդ վաճառականին և ասաց՝

— Զարմանում եմ քեզ վերայ. դու խելօք, տնտես մարդ ես, աշխատում ես շատ վաստակել, վարձում ես օգնականներ, որոնում ես գործիդ համար քնիւրներ, իսկ հարազատ եղբորիցդ բաժանուել ես:

— Եղբօր հետ ապրելը լաւ է. միայն թէ նայելով ինչպիսի եղբօր հետ. իմ եղբայրն ուրիշների համար լաւ է, իսկ ես նորանից ոչ մի լաւութիւն չտեսայ:

— Գուցէ դու ինքդ նորա հետ վատ ես վարուում, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ես նորա հետ քաղցր կ'սօսեմ, ով որ ինձ հետ լաւ է վարուում. նորան բարութիւն կանեմ, ով որ դէպի ինձ բարի է. իսկ լաւութիւն անել նորան, ով որ աշխատում է խօսքով և գործով ինձ վատութիւն անել, ես չեմ կարող և մտադիր էլ չեմ, պատասխանեց զայրացած վաճառականը:

— Ուրեմն, ասա ինձ, ասաց Սոկրատէսը. ինչպէս կ'վարուէիր այն մարդու հետ, եթէ ուղենայիր բարեկամանալ հետը:

— Ո՞րպէս կ'վարուէի, ասաց վաճառականը. ինչպէս բոլորը. ամեն բան կանէի, որ նա գոհ մնար, կ'կանչէի ինձ մօտ, կ'հիւրասիրէի կօքնէի ամեն մի գործում, փող կտայի եթէ հարկաւոր լինէր:

— Ուրեմն, դու այդ նոյնն արա և քո եղբօր համար, և կտեսնես, որ նա կ'փոխուի դէպի քեզ:

— Եթէ ես առաջ նորան գլուխ տամ, ով գիտէ նա շուռ գայ. մարդկանց առաջ պէտք է ամօթով մնամ:

— Լաւ վարուելը երբէք ամօթ չէ, ասաց Սոկրատէսը և լաւ մարդիկ գորա համար չեն ծիծաղիլ: Իսկ եթէ այն ժամանակ էլ եղբայրդ եղբօր պէս չապրի քեզ հետ, դու կ'գիտենաս գոնէ որ ամեն բան արել ես, ինչ որ հարկաւոր է և որ մեղաւորը միայն նա է. բայց այդ չի լինի, որովհետեւ գիտեմ որ եղբայրդ վարուող է մարդկանց հետ: Սկսեցէք նոր եղբայրական կեանք և բաղտաւոր կ'լինէր, որովհետեւ այնպէս կ'ապրէր, ինչպէս Աստուած հրամայել է:

— Երկու եղբայր, ասաց Սոկրատէսը՝ միե-

նոյն է թէ մարդուս երկու աչքը, երկու ձեռքը, երկու ոտը: Աստուած մեզ երկու ձեռք է տուել մէկը միւսին օգնելու համար. նոյնպէս էլ, եղբայրը պէտք է օգնէ եղբօրը: Ի՞նչ կլինէր, եթէ մէկ ձեռքը խանգարէր միւսին. իսկ դու գիտես, որ ձեռքերը ոչ թէ խանգարում, այլ օգնում են միմեանց և եղբայրը եղբօրից աւելի շատ օգուտ ունի, քան թէ ձեռքը ձեռքից, աչքը աչքից, ոտը ոտից: Ձեռքերը և ոտքերը կարող են միմեանց օգնել միայն մօտիկից, իսկ եղբայրը եղբօրը կօգնէ, թէկուզ նա լինի աշխարհիս միւս ծայրում: Երկու աչքըն էլ կարող են նայել միայն մի կողմ. իսկ եղբայրն օգնում է եղբօրն այնտեղ, որտեղ ամեն բան իւր աչքով չի կարող տեսնել: Աստուած հրամայել է եղբայրաբար ապրել ամեն մարդու հետ. իսկ որ իւր հարազատ եղբօր հետ լաւ չի վարում, ուրեմն նա չէ կատարում Աստուծոյ օրէնքը:

Ը.

ՄԱՐԴԻԿ ՄԻԱՍԻՆ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԲ Է ԱՊՐԵՆ.

Սովորատեսի խրատները գալիս էին լսելու, ոչ թէ միայն Աթենքի բնակիչները, այլև ուրիշ քաղաքներից և մինչև անգամ ուրիշ եր-

կրներից. գալիս էին լսելու Սովորատեսին կամ նորա տանը կամ սպասում էին, որ նա դուրս գայ քաղաքային հրապարակի վերայ և այնտեղ շրջապատում էին նորան: Մէկ անգամ նորա մօտ հաւաքուեց շատ ժողովուրդ՝ ծեր և երիտասարդ, իրան քաղաքացիները և օտարականները. Սովորատեսը ինքը երկար խօսել չէր սիրում, այլ հարցնում էր ուրիշներին. նա ասում էր թէ, ինչպէս որ մայրն օգնում է ուրիշներին աշխարհ գալու, այնպէս էլ ինքը ոչինչ չէ ուսուցանում, այլ միայն օգնում է, որ ուրիշները ինքն իրանց սովորեն: Այդպէս, այդ անգամն էլ Սովորատեսը նստաւ նստարանի վերայ, իսկ նորա շուրջը տեղաւորուեց ժողովուրդը:

Սովորատեսը ձեռքերը դրեց ծնկների վերայ, գլուխը քարշ արեց և մտածմունքի մէջ ընկաւ. բոլորը սպասում էին, թէ նա ի՞նչ կը հարցնէ: Վերջապէս նա գլուխը բարձրացրեց և ասաց՝

— Ասացէք ինձ, ինչո՞ւ մարդիկ ապրում են միասին և ոչ առանձին-առանձին. նոցա մէջ անհամաձայնութիւն, թշնամութիւն է լինում միշտ, իսկ եթէ ամեն մէկն առանձին ապրէր, ոչ ոքի հետ չէր կռուի, գուցէ և աւելի լաւ լինէր:

Ահա և սկսեցին ամենքը խօսել: Մէկն

ասաց՝ մարդիկ միասին են ապրում, որովհետև այդպէս ձեռնառու է. մէկ մարդուն աշխատելը դժուար կըլինի, իսկ միասին աւելի շատ գործ կանեն:

Երրորդն ասաց՝ մենակ ապրելը նարսափելի կըլինէր և պաշտպանուելը դժուար:

Երրորդն ասաց՝ մենակ մարդուն ապրելը ձանձրալի կըլինէր. իսկ ուրիշների հետ աւելի ուրախ է:

Չորրորդն ասաց՝ Աստուած էլ է կարգադրել, որ մարդ մենակ չապրի:

— Զնախառն է, ասաց Սոկրատէսը. բայց մարդկանց ինչպէս ձեռնառու է ապրելը. խաղաղութեան, թէ՛ թշնամութեան մէջ:

— Ի հարկէ, խաղաղութեան մէջ, պատասխանեցին բոլորը:

— Այ, դուք էլ էք ասում, Աստուած էլ այդպէս է կարգադրել, բայց մեզանում այդպէս չէ. ինչիցն է:

Լուեցին ամենքը և չգիտէին ինչ պատասխանել. նորից խօսեց Սոկրատէսը:

— Ես ինքս էլ չգիտեմ. չենք կարող միասին մի բան վճռել. եկէք ես ձեզ հարցնեմ, իսկ դուք պատասխանեցէք. նախ ասացէ՛ք՝ ումից մարդ աւելի օգուտ է ստանում, վարձկան ստրուկից, թէ՛ ընկեր բարեկամից:

— Յայտնի բան է ընկերից, պատասխանեցին բոլորը:

— Վարձկան ստրուկը մտածում է ոչ թէ տիրոջ, այլ իւր օգտի մասին, իսկ ընկերը հոգս կըրաչէ իրան պէս քո մասին, ասաց մէկը:

— Վարձկան ստրուկը կըմնայ քեզ մօտ, մինչև որ փող ունես, կամ մինչև ժամանակը լրանայ, իսկ նորա գնալուց յետոյ, կըմնաս մենակ, ասաց միւսը:

— Ընկերը նորանով է թանգ, որ անբախտութեան ժամանակ քեզ չի թողնիլ. իւր վերջին ունեցածը քեզ հետ կըկիսէ, ասաց մի երրորդը:

— Լաւ ընկերոջ հետ դու էլ կըլաւանաս, ասաց չորրորդը:

— Ահա, դուք բոլորդ էլ համաձայն էք, որ ընկերն աւելի թանգ է, քան վարձկան ստրուկը. ասաց Սոկրատէսը և թէ այն մարդը չէ հարուստ, ուժեղ, ուրախ ու հանգիստ, ով որ շատ վարձկաններ ունի, այլ նա ով որ ունի շատ ընկերներ: Ուրեմն դուք բոլորդ էլ նախադասում էք ընկերներին ստրուկներից և երեւի ամենքդ էլ աւելի ընկերներ ունէք, քան թէ ստրուկներ:

— Իսկապէս, այնպէս պէտք է, բայց հակառակն է դուրս գալիս, ասաց մէկը:

— Եթէ դու հարցնես՝ թէ մեղանից ամեն մէկս ինչքան թշնամի ունի, իսկոյն կհաշուենք, ասաց մի ուրիշը. վարձկան-ստրուկներ նոյնպէս շատ կգտնենք, իսկ հաւատարիմ ընկերներ, եթէ մէկը ունենայ մի-երկու հատ, այդ էլ մեծ բան կլինի:

— Ինչո՞ւ է այդպէս, հարցրեց Սոկրատէսը. դուք ասում էք, որ ընկերը գլխաւոր բանն է, այն ինչ չունէք: Եթէ գիտենանք, որ մեզ եղներ են հարկաւոր, շատ կալահենք. իսկ ինչո՞ւ ընկերներ չունէք, քանի որ գիտէք, թէ նորա օգուտ ու ուրախութիւն կբերեն ձեզ և նեցուկ կլինեն դժբաղտութեան ժամանակ:

— Որովհետեւ, ասաց մէկը՝ լաւ եղներ շատ են գտնւում, իսկ լաւ մարդիկ քիչ. գութանի համար եղ հարկաւորուի, լաւը կընտրես ու կը գնես. իսկ եթէ ընկերի պէտք ունենաս, լաւին սրտեղից կգտնես. մարդիկ շատ կան, բայց լաւերը քիչ են:

— Այդ ճշմարիտ է, ասաց Սոկրատէսը. իսկ գութանի համար, սր եղին ես լաւ ասում:

— Այն, որը վարում է, ուժեղ ու հանդարտ է:

— Իսկ լաւ ընկեր սրին կանուանես, ասաց Սոկրատէսը:

— Նորան, ով որ ոչ միայն իւր, այլև ու-

րիչների մասին է մտածում, որը եթէ լսէ ընկերոջ տկարութիւնը, կերթայ իսկոյն իմանալու, թէ մի որ և է բան նորան հարկաւոր չէ և եթէ պէտք լինի, կօգնէ, փող հարկաւոր լինի, կտայ: Ահա այդպէսին ես լաւ կասեմ:

— Իսկ ինչպէս կճանաչես այդպիսի մարդուն:

— Նորա բարի գործերից:

— Իսկ նա քեզ ինչպէս կճանաչէ, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Երեւի նոյն կերպ:

— Իսկ երբ կընկերանաս, հարցրեց Սոկրատէսը. եթէ դու հարկաւորութիւն ունենաս, թէ՛, եթէ նա:

Ռոյորը լռեցին և չգիտէին ինչ պատասխանել:

Այդ ինչպէս որ դուք չգիտէք, ասաց Սոկրատէսը. զօր օրինակ, եկել է քեզ մօտ մի հարևան. ոչ նա է քեզ ճանաչում, ոչ դու նորան. ինչպէս իմանաս, թէ նա լաւ ընկեր կլինի, կսպասես, որ նա քեզ օգնէ, թէ դու նորան կօգնես:

— Իմ կարծիքով, աւելի լաւ է սպասել, որ տեսնենք, թէ նա ինչ կանէ, ասաց մէկը:

— Իսկ նա կասէ, թէ աւելի լաւ է սպասեմ, որ տեսնի, թէ դու ինչ կանես, այն ժա-

մանակ դուք երբէք ընկերներ չէք կարող լինել:

—Ճշմարիտ ես ասում Սոկրատէս, ասաց միւսը:

—Բոլորս ուզում ենք, որ ուրիշները մեզ լաւութիւն անեն, իսկ մենք սկսել դժուարանում ենք, ասաց երրորդը:

—Այդ պատճառով էլ ասում ենք, որ լաւ եղներ շատ կան, իսկ լաւ մարդիկ քիչ և ինչո՞ւ նոցանից պահանջել լաւութիւն, քանի որ մենք վատ ենք և մեղադրում ենք ուրիշներին, ասաց չորրորդը:

Եւ ասաց Սոկրատէսը: Մենք խօսեցինք, որ մարդիկ միասին ապրեն լաւ է և աւելի լաւ է ապրեն սիրով, քան թէ կռուով: Ասում էք, թէ բարեկամութիւնն ամենից թանկ է, թէ բարեկամութիւնն այն է, որ մարդ մարդու բարութիւն անէ, իսկ ինքներս այդ չենք ուզում անել, այլ պահանջում ենք ուրիշներից. այդ պատճառով էլ մենք խաղաղութեան ու ուրախութեան մէջ չենք ապրում, այլ թշնամութեան և ցաւերի:

Թ.

Ի՞նչ ԳԵՏՔ Է ԻՄԱՆԱՅ ԱՄԵՆ ՄԱՐԴ.

Մէկ անգամ Սոկրատէսը վերադառնում էր

աշխատանքից, տեսաւ, որ մի հով տեղում ժողովուրդ է հաւաքուել և շատ ծանօթներ կան. նա մօտեցաւ և բարեկց:

—Մենք վաղուց քեզ սպասում ենք այստեղ, ասացին նորան, նստիր, քեզ հետ պէտք է խօսենք:

Հազիւ դեռ Սոկրատէսը նստել էր, ամեն կողմից սկսեցին նորա մօտ մարդիկ հաւաքուել. ով որ այդտեղից անցնում էր, կանգնում էր. որին ասացին, թէ Սոկրատէսը պատի մօտ նստած ուսուցանում է, իսկ որն էլ, ինքը տեսաւ ու մօտեցաւ, արհեստաւորները թողին իրանց գործը և գնացին Սոկրատէսին լսելու:

Չորս մարդ սկսեցին հարց ու փորձ անել Սոկրատէսին, թէ ի՞նչ պէտք է սովորեցնել երեխաներին:

—Ասացին, Սոկրատէս, խորհուրդ տուր, թէ ի՞նչ անենք. մեր երեխաները մեծացել են, ուզում ենք որ մարդ դառնան. հասկացրու թէ ի՞նչպէս ու ի՞նչ ոսովորեցնենք նոցա:

—Իսկ ի՞նչ էիր մտածել այդ մասին:

—Ա՛յ, ես կուզէի, որ որդուս տայի դարբնութիւն սովորեցնելու, ասաց մէկը:

—Իսկ ես իմիս քարտաշութիւն. դու էլ, Սոկրատէս, այդ արհեստով էիր պարապում:

— Ես բոլոր կեանքս հողագործ եմ եղել, կուզէի, որ որդիս էլ ինձ հետ աշխատէր։

— Իմ որդիս ուսման սէր ունի, ուզում է դեղ պատրաստել սովորել։

— Այդ բոլորը լաւ, պատասխանեց Սոկրատէսը. ամեն մի մարդ պէտք է աշխատի ուրիշի օգտի համար. այնպէս չէ, հարցրեց Սոկրատէսը։ Եթէ մենք ունենանք բոլոր արհեստները, արդեօք ամեն բան կըլինի, ինչ որ պէտք է. հարկաւոր լինի տուն կամ տաճար շինել, կգնանք քարտաշի և ատաղձագործի մօտ. նոր նաւեր պէտք կլինի շինել, կգնանք նոյնպէս ատաղձագործի մօտ։ Իսկ երբ հարկաւոր լինի ամուսնուն վատ կնոջ հետ ապրել, որդուն ժլատ հօր, եղբօրը քարկացող եղբօր, հարևանին չար հարևանի, տանտիրոջը հպարտ հիւրի, մարդուն օտար մարդու, այն ժամանակ որ արհեստաւորին կկանչենք։

— Դուրս համար արհեստներ չկան, միայն մարդ պէտք է արդարադատ լինի, ասաց մէկը։

— Այդ դէպքում պէտք կգան ատաղձագործն էլ, քար կրողն էլ, բժիշկն էլ, ասաց մի ուրիշը։

— Այդ գործը ամեն մի լաւ մարդ պէտք է գիտենայ, ասաց երրորդը։

— Քո ասածից երևում է, որ բացի իրան

արհեստից, ամեն մարդ պէտք է դեռ իմանայ, թէ ինչպէս ապրի միւս մարդկանց հետ, վրայ բերեց չորրորդը։

— Այդպէս էլ դուրս է գալիս, ասաց Սոկրատէսը, որ բացի իրան արհեստից, դեռ մի բան էլ կայ, որ ամեն մարդ պարտական է գիտենալ։

— Այդ գործն արդէն, ով ինչպէս հասկանում է, այնպէս էլ պէտք է անէ, ասաց մէկը։

— Այդ չես կարող սովորել, ինչպէս որ արհեստը, ասաց մի ուրիշը։

— Եւ ինչպէս սովորել, ասաց երրորդը։

— Այդ սովորել չի կարելի, ասաց չորրորդը։

— Ջարմանալի բան է, ասաց Սոկրատէսը. մենք չենք կարող այն անել, ինչ որ ամենակարևորն է. ասա դու գոնէ, դիմեց նա մէկին, թէ քեզ համար որն է աւելի, թանգ-կնոջ հետ լաւ ապրել, թէ լաւ կօշիկներ ունենալ։

— Ես պատրաստ եմ ամբողջ կեանքս բոքիկ ման դալ, միայն թէ կնոջս հետ հաշտ ապրեմ։

— Իսկ ո՞րն է աւելի վատ. — հօր հետ խռով լինել, թէ թանգ զգեստներ ունենալ։

— Յայտնի բան է, որ ամեն տեսակ շո-

րից մարդ կրհրաժարուի, միայն թէ կռիւ չըլինի:

— Իսկ ո՞ր ցաւն է աւելի վատ — տենդը, թէ՞ այն, որ ոչ մի մարդ քեզ չէ սիրում:

— Վերջին ցաւից աւելի վատը չկայ:

— Ուրեմն դուրս է գալիս, թէ այն գործը, որն ամեն մարդ պէտք է իմանայ, թանգ է բոլոր միւսներից. բարձր է կօշկակարութիւնից, ատաղձագործութիւնից, բժշկութիւնից. այդ ամենը սովորել կարելի է, իսկ ամենակարևոր և բարձր գործը ոչ, ուրեմն մարդ կարող է աստղերը համարել ու բոլոր բոյսերը ճանաչել, իսկ չգիտէ թէ մարդկանց հետ ինչպէս պէտք է ապրել, այնպէս չէ:

— Երևի մի բան կայ, պատասխանեցին Սոկրատէսին:

— Ես էլ այդպէս եմ կարծում, ասաց Սոկրատէսը: Մեզանից առաջ մարդիկ են ապրել, բայց արդեօք բան չէն ասել այդ մասին. գոնէ մի արձանագրութիւն լինէր տաճարի վերայ. արդեօք այնտեղ ինչ է գրուած, այդ հին ժամանակուայ բան է. չլինի՞ այն մասին է, ինչ որ մենք խօսում ենք՝ թէ մարդ մարդու հետ ինչպէս պէտք է ապրի:

— Այնտեղ գրուած է՝ ոչ թէ այդ մասին, այլ թէ՛ «ճանաչիր ինքդ քեզ», պատասխանեցին Սոկրատէսին:

— Կարելի է հէնց այդ են կամեցել ասել՝ «ճանաչիր ինքդ քեզ», գուցէ, եթէ մենք մեզ լաւ ճանաչենք, կիմանանք, թէ ինչպէս պէտք է ապրել:

— Հասկացա՞ւր մեզ այդ, Սոկրատէս, ասաց մէկը:

— Դուր գիտէք, որ ես բացատրել չեմ կարող, այլ միայն հարցեր կտամ, իսկ դուք ինձ պատասխանեցէք: Ահա, եզները տանում են խաղող. ապա, ինձ ասացէք, թէ ո՞վ է ճանաչում եզներին և ո՞վ խաղողը. արդեօք նա, որ ուտում է եղի միսը և խաղողը, թէ՞ նա, որ գիտէ եզները և այգիները կառավարել:

— Յայտնի բան է, նա, ով որ կառավարել գիտէ:

— Իսկ որպէս զի անասունը լաւ պահուի ու խաղողը լաւ աճի, ինչ պէտք է իմանալ:

— Գէտք է իմանալ, երբ կերակրել, երբ աշխատեցնել և երբ փորել, երբ բուսալ:

— Իսկ այդ լաւ անելու համար, պէտք է իմանալ, թէ ինչ է հարկաւոր անասունին և այգուն. այնպէս չէ: Նոյնն էլ չէ արդեօք մեր վերաբերութեամբ. մենք մեզ ճանաչում ենք, երբ գիտենք, թէ մեզ ինչ է պէտք. բայց արդեօք գիտենք, թէ մեզ ինչ է պէտք:

— Ինչպէս չէ, այդ մենք բոլորս գիտենք, ասաց մէկը:

— Մարդ չկայ, որ չգիտենայ, թէ իրան ի՞նչ է պէտք, ասաց մի ուրիշը:

— Հիմայ քեզ ի՞նչ է պէտք, հարցրեց Սոկրատէսը:

— Ինձ շատ բան է հարկաւոր, բայց ամենակարևորը հարստութիւնն է. եթէ հարուստ լինէի, ամեն բան կունենայի:

— Եթէ ինձ հարցնէիր, Սոկրատէս, ասաց միւսը, ես կասէի ոչ թէ հարստութիւն, այլ իշխանութիւն մարդկանց վերայ. եթէ իշխանութիւն ունենայի, հարստութիւն էլ կլինէր:

— Իսկ ինձ, ասաց երրորդը, հարստութիւն ու իշխանութիւն պէտք չեն. ես միայն կուզենայի ապրել չափաւոր, կպարապէի գիտութիւններով և ոչ ոք ինձ չէր խանգարի:

— Իսկ ինձ, ասաց չորրորդը, հարկաւոր է, որ իմ անունս յայտնի լինի և ամենքը ինձ յարգեն:

— Այս ինչ է, ասաց Սոկրատէս. հարցնում եմ թէ ի՞նչ է պէտք, որ եղները կուշտ լինին և խաղաղ լաւ, բոլորդ մի բան էք ասում. բայց ահա հարց տուի թէ մարդուն ի՞նչ է պէտք, բոլորդ գանազան բաներ ասացիք: Ուրեմն տեսնում էք, որ մենք մեզ չենք ճանա-

չում, որովհետեւ ճանաչել ինքն իրան, նշանակում է գիտենալ, թէ մարդուն ի՞նչ է պէտք: Դու ասում ես, հարստութիւն է պէտք, ասաց Սոկրատէսը. մենք բոլորս համաձայն ենք քեզ հետ. մեզ նոյնպէս հարկաւոր կլինի հարստութիւն. բայց ինչպէս մենք նորան բաժանենք. համաձայն ես դու հաւասար բաժանելու:

— Ոչ, այն ժամանակ էլ ի՞նչ հարստութիւն կլինի, ասաց առաջինը:

— Ուրեմն, մենք չենք կարող քեզ հետ համաձայնել. ասաց Սոկրատէսը: Արդեօք երկրորդի հետ չենք համաձայնի. եթէ քեզ իշխանութիւն է պէտք, ինձ նոյնպէս պէտք է. ինչպէս մենք միասին իշխենք մէկը միւսիս վերայ:

— Մենք էլ չենք կարող բաժանուել, ասաց երկրորդը և ծիծաղեց:

— Ուրեմն, քեզ հետ էլ չենք համաձայն, ասաց Սոկրատէսը: Արի քեզ հետ քննենք, դիմեց նա երրորդին. քո ասածով տեսնենք կարող ենք մենք լաւ ապրել: Դու ասում ես, որ քեզ միայն հարկաւոր է համեստ ապրել և գիտութիւնով պարապել, որը դու սիրում ես: Զոր օրինակ, ես ուզում եմ նուագել սրնգի վերայ, որը սիրում եմ. ուզում եմ ուտել, խմել, երբ կամենամ, նուագել և լսել լաւ երաժիշտների, բայց այնպէս, որ ոչ ոք ինձ չխանգա-

րէ. եթէ ես կողքիդ տպրեմ, դուցէ քեզ խան-
գարեմ և դու էլ ինձ. երբ սկսես բարձր ձայ-
նով ոտանաւորներ կարդալ. ասենք թէ, մենք
կրթաւորեալք, բայց ցան այն է, որ ու մեզ
կկերակրէ. դու ինձ համար կերակուր չես պատ-
րաստի, որովհետեւ գիտութիւն ես սովորում,
իսկ ես քեզ համար չեմ պատրաստի, որովհե-
տեւ սրինգ եմ սիրում. դու կասես մենք ըստ-
րուկներին կը հրամայենք անել. բայց չէ՞ որ նո-
րա էլ կուզենան սրնգի վերայ նուագել և աստ-
ղերը համարել. այն ժամանակ մենք ինչ ա-
նենք. ուրեմն քո գործն էլ յարմար չէ. այն,
ինչ որ քեզ հարկաւոր է. ամենքին չի կարող
պէտք դալ: Ապա ուրեմն, մենք դեռ չենք ճա-
նաչել մարդուն:

— Իսկ իմ կարծիքի մասին ինչ կասես,
ասաց չորրորդը:

— Քոնք, գործին աւելի մօտ է, ասաց
Սոկրատէսը: Դու ասում ես, թէ միայն հար-
կաւոր է, որ մարդիկ քեզ յարգեն. ուղիղ է և
այդ ամեն մարդու պէտք է. դու ուզում ես,
որ ես քեզ յարգեմ, իսկ ես ուզում եմ, որ դու
ինձ յարգես. այդպէս էլ միւսները կցանկան.
բայց ինչպէս ստիպել մարդկանց, որ յարգեն
մեզ:

— Տէնց այդ է դժուարը, ասաց մէկը:

— Այո, դժուար է, ասաց Սոկրատէս.
բայց բանն էլ դորանումն է. ինչ էլ ասելու
լինէք, բոլորի վերջն այն է, որ մարդիկ մեզ
բարութիւն անեն, յարգեն և չխանգարեն, որ
մեր բաւականութեան համար ապրենք, այն-
պէս չէ:

— Իսկ այդպէս է, հաստատեցին բոլորը:

— Դու ասացիր, որ քեզ պէտք է հարըս-
տութիւն, դու իշխանութիւն, դու ազատ պա-
րագել գիտութիւնով, դու պատիւ: Դուք բո-
լորդ էլ ուզում էք, որ մարդիկ ձեզ չխանգա-
րեն ապրելու, ձեզ բարութիւն անեն. այդ ու-
րիշներին նոյնպէս պէտք է. ուրեմն հարկա-
ւոր է, որ ձեզ համար արուած բարութիւնը
չխանգարէ և ուրիշներին բարութիւն անելու:

— Մենք խօսեցինք եղների և խաղողի մա-
սին: Եթէ դու ասում ես, որ եղին ջուր խմա-
ցնող է պէտք, այդ չի նշանակում, որ նա պէտք
է ջրհորը այնպէս պղտորէ, որ ուրիշները
պղտոր ջուր խմեն և չես ասում, որ նա պէտք
է բոլոր ուտելիքը ոտի տակ ձգէ, որպէս զի
միւսները փշացածն ուտեն: Եթէ դու ասում
ես, որ խաղողի որդին հարկաւոր է արձակ
տեղ, այդ չի նշանակում, թէ ասում ես, որ
պէտք է մօտի վաղերը կտրել և արմատահան
անել: Նոյնն է և մարդկանց վերաբերութեամբ:

եթէ մենք ճանաչենք մարդկանց և հասկանանք թէ նոցա ի՞նչ է պէտք, այն ժամանակ կիմանանք, որ նա այն չպէտք է անէ, ինչ որ ուրիշներին խանգարում և վնասում է. այնպէս չէ:

Բոլորը համաձայնեցին:

—Այդպէս էլ մենք կիմանանք, թէ մարդ ի՞նչ պէտք է անէ. մենք ուզում ենք, որ մեզ բարութիւն անեն, իսկ ով է մեզ բարիք անողը:

—Մարդիկ, պատասխանեցին Սոկրատէսին:

—Իսկ մենք ի՞նչ ենք:

—Նոյնպէս մարդ ենք, ուրեմն մենք ի՞նչ պէտք է անենք:

—Մարդկանց բարութիւն և ահա հասանք մեր նպատակին, ասաց Սոկրատէս:

—Մենք մեզ հարցրինք, թէ ով ենք և վճռեցինք, որ այդ գիտնալու համար, հարկաւոր է իմանալ, թէ մեզ ի՞նչ է պէտք: Մենք սկսեցինք քննել և բոլորս համաձայնեցինք, թէ մեզ հարկաւոր է առաջինը՝ որ մարդիկ մեզ խանգարեն ապրելու, իսկ երկրորդ՝ որ մեզ բարութիւն անեն. իսկ որպէս զի նոքա բարութիւն անեն, պէտք է որ մենք էլ մարդկանց նոյնն անենք: Ահա այս է այն ուսման

սկիզբը՝ թէ ի՞նչ պէտք է գիտենայ ամեն մի մարդ:

—Այդ այդպէս, ասաց մի մարդ, բայց միշտ չի կարելի իմանալ, թէ ի՞նչ գործով խանգարում ես ուրիշին և ո՞ր գործը բարի կամ չար կլինի:

—Դու ուղիղ ես ասում, ասաց Սոկրատէս. մենք ստէպ սխալվում ենք դորա մէջ: Դարբնի ու կօշկակարի աշակերտներն էլ շուտ-շուտ սխալվում են սովորելիս, բայց վարպետները սովորեցնում են նոցա այն, ինչ որ իմացել են իրանց ուսուցիչներից: Ահա ես էլ ձեզ եմ ասում այն, ինչ իմ ուսուցիչներս են ինձ սովորեցրել և Աստուծոյ ձայնը, որ ես լսում եմ հոգւոյս մէջ, այդ խղճի ձայնն է, որ ամեն մարդ լսում է իւր հոգու մէջ, եթէ միայն աւկանջ դնէ նորան. իսկ եթէ աւանջ չդնէ, կը սովորի ուսուցիչներից: Մարդիկ թողնուած չեն առանց առաջնորդի ամենահարկաւոր գործերում: Այն ժամանակուանից, երբ մարդիկ կան, աշխարհիս երեսին, նոքա սովորում են, թէ ի՞նչպէս միասին ապրեն և բոլորի մէջ դրուած է միեւնոյն այդ ձայնը, որը ամեն մէկին սովորեցնում է այդ նոյնը: Ամեն գործ գիտնալը լաւ է, բայց ամենակարեւորն է՝ սովորել ապ-

րել առանց խանգարելու մարդկանց և նայա միշտ բարութիւն անել:

Ժ.

ՍՈՒՐԱՏԷՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋ

Այդպէս ուսուցանում էր Սոկրատէս և ունէր շատ ընկերներ ու անձնուէր աշակերտներ. բայց ունէր և շատ թշնամիներ և ինչպէս թըշնամիներ չլինէին: Սոկրատէսի ուսմունքը շատերի ունքը շինելու տեղ աչքն էր հանում. բոլոր հարուստները նորան չէին սիրում. Սոկրատէս ուսուցանում էր, որ ամօթ չէ աշխատելը, այլ ամօթ է պարապ մնալը և որ միայն աշխատողներին Աստուած տալիս է իսկական յաջողութիւն. իսկ հարուստներն ապրում էին անգործ և պարծենում էին իրանց պարապութեամբը: Սոկրատէս սովորեցնում էր, որ լաւ մարդը չի մտածում չգեղ ապրելու մասին, այլ ճշմարտութեան և միայն անխելք մարդիկ աշխատում են հարստանալ: Իսկ հարուստները միայն այդ մասին էին մտածում և չգեղութեան ու հարստութեան մէջ էին տեսնում մարդու բաղդը:

Սոկրատէսի թշնամիները խօսում էին

միմեանց հետ թէ՛ այդ Սոկրատէսն անհանգիստ մարդ է. իւր դասատուութեամբ միայն վրդովում է ժողովրդին և թշնամացնում է մեր դէմ մեր որդկերանց. նորա նորան աւելի են հաւանում, քան թէ մեզ: Եւ նորա ամենաշար թշնամիները վճռեցին, որ մի հնարքով պէտք է նորանից ազատուել, որովհետեւ նա միայն խանգարում է մարդկանց անհոգ ապրելու և օգտուելու կեանքի բոլոր բարիքներով:

— Միայնակիսի յանցանք պէտք է բարդել նորա վերայ, որ այդ պատճառով կանչեն նորան դատի, մտածում էին Սոկրատէսի թշնամիները:

Նորա մտածեցին մեղադրել Սոկրատէսին, որ նա չի հաւատում աստուածներին և փշաջնում է ժողովրդին:

Եւ յայտնեցին Սոկրատէսին, թէ յանցաւոր է ու պէտք է դատուի: Սոկրատէսի աշակերտները շատ տխրեցին ու ցաւեցին, որովհետեւ լաւ գիտէին որ իրանց ուսուցիչը ոչինչ վատ բան չէ արել և հաւաքուելով Սոկրատէսի մօտ սկսեցին խնդրել. «տես, լաւ մտածիր, ուսուցիչ, թէ ինչ պէտք է խօսես դատաւորների առաջ քո պաշտպանութեան համար»:

Մէկ հարուստ աշակերտ առաջ՝ եթէ դու վրդովուած ես և չես կարող մտածել, թէ ինչ ասես, թո՛ղ, որ ես գնամ մի մարդու մօտ. նա

լաւ վարձով կգրէ ամեն բան, ինչ որ դատա-
բանում պէտք է խօսես, դու տանը կկարդաս,
իսկ յետոյ այնտեղ դատաւորներին կասես և
անշուշտ բեղ կարգարացնեն:

Սոկրատէս պատասխանեց աշակերտնե-
րին՝ հանգստացէք իմ բարեկամներս, ոչ մի
ճառ ես իմ պաշտպանութեան համար չպիտի
խօսեմ. իմ կեանքս ինձ պաշտպան կըլինի:

Իսկ Երմօգէն աշակերտն ասաց՝ մի՞թէ դու
չգիտես, Սոկրատէս, որ դատաւորները արդա-
բացրել են մեղաւորին, եթէ նա կարողացել է
գեղեցիկ և ճարտարութեամբ արդարանալ և
մեղադրել են անմեղին, որը չէ կարողացել
սրտաշարժ խօսքերով և պաշտպանելով դատա-
ւորների սիրտը մեղմացնել:

— Իսկ ինձ, ասաց Սոկրատէս՝ թող դա-
տեն իմ բոլոր կեանքիս գործերով: Ես ոչ մի
բանից չեմ վախենում. ես հոգւոյս մէջ զգում
եմ մի աստուածային ներշնչում, որ իմ մեռ-
նելու ժամանակն հասել է: Մինչև հիմայ ես
ոյժ ունէի հեռու մնալու ամեն մի վատ բա-
նից և մարդկանց օգուտ բերելու, իսկ հիմայ
արդէն հասել է խորը ծերութեանս ժամանա-
կը. վախենում եմ թուլանալ ոչ միայն մարմ-
նով, այլ և հոգւով. ուրեմն աւելի լաւ է
մեռնեմ:

Սոկրատէսին կանչեցին դատի:

Նորան դատելու հաւաքուեցին հինգ հա-
րիւրից աւելի դատաւորներ. հաւաքուեցին մե-
ղադրողները, եկաւ և Սոկրատէս:

Յունաստանում դատաստանական գործե-
րը վճռւում էին քաղաքային հրապարակի վե-
րայ և միշտ հաւաքւում էր լսելու շատ մեծ
քաղմութիւն:

Այդպէս էր և այս անգամ:

Գուրս եկան մեղադրողները և ասացին՝
Սոկրատէսը մեղաւոր է նորանով, որ չէ հա-
ւատում մեր աստուածներին, այլ քարոզում է
մի նոր Աստուծոյ մասին:

— Դատաւորներ և քաղաքացիք, ասաց
Սոկրատէս, ես ապրել եմ Աթէնքում վաթսուն
ու ինը տարի. իմ կեանքս ամենքին յայտնի է.
ես ուսուցանում էի հրապարակների վերայ,
տաճարների մօտ, եթէ մէկը լսել է ինձանից
աստուածներին հակառակ մի բան, կամ տե-
սել է, որ մի վատութիւն արած լինեմ, թող
ասէ:

Բոլորը լուռ էին:

— Աստուածների կամքը իմանալու հա-
մար մեղանում գործ են դնում սուրբ գուշա-
կութիւններ, իսկ ես ձեզ ասել եմ որ Աստու-
ծոյ կամքը նոյնպէս կարելի է իմանալ, եթէ

ականջ զնենք մեր հոգու ձայնին, որովհետև նա է մեզ տալիս աստուածային ներշնչումն:

Դորա դէմ էլ Սոկրատէսին ոչինչ չպատասխանեցին:

Այդ ժամանակ, նորից խօսեցին մեղադրողները՝ Սոկրատէսը էլի մեղաւոր է նորանով, որ իւր ուսմունքով փշաջնում է երիտասարդներին:

— Քաղաքացիք, պատասխանեց Սոկրատէս, ես սովորեցրել եմ ձեր զաւակներին այն, ինչ որ անհրաժեշտ է ամեն մի մարդու գիտենալ: Ուսուցել եմ նոցա հասկանալ Աստուծոյ ձայնը և թէ ի՞նչ է խոհեմութիւնն ու անխոհեմութիւնը, ճշմարտութիւնն ու սուտը, բարին ու չարը: Ես ասել եմ ծերին էլ, երիտասարդին էլ՝ միք որոնիր հարստութիւն և փառք, միք մտածիր առաջ մարմնու վերայ, թէ ի՞նչպէս երջանկացնէք նորան, այլ հոգու: Մտածեցէք, թէ ի՞նչպէս ուրիշ մարդկանց օգուտ բերէք և ամենից բարձր նախադասեցէք ճշմարիտ կեանքը: Ես ուսուցել եմ այնպէս, ինչպէս ինձ ներշնչել է Աստուծոյ ձայնը և իմ ուսմունքի համար ես պատրաստ եմ համբերել ոչ թէ մէկ, այլ հազարաւոր պատիժներ:

Լուեց Սոկրատէս. մեղադրողներն էլ չգիտէին ի՞նչ խօսեն:

Այն ժամանակ Սոկրատէսն ասաց՝ ես ակելի ոչինչ չեմ կարող խօսիլ ինձ արդարացնելու համար. ես գիտեմ, որ շատերը դատաւորների սիրտը զուլթ ձգելու համար երկար ճառեր են ասում, դատարան են բերում իշխանց ազգականներին, որպէսզի նոցա արտասուքները և խնդիրները շարժեն դատաւորների սիրտը. բայց ես այդ չեմ անում, ոչ թէ այն պատճառով, որ ոչ որ չունիմ ինձ համար խնդրող. չէ՞ որ ես էլ բարից ու փայտից չեմ ծընուած, ես էլ ունեմ ազգականներ, կլին, զաւակներ և անձնուէր բարեկամներ. բայց ես նոցա այստեղ չեմ կանչելու, որ խնդրեն ինձ համար, որովհետև այդ ես ձեզ դատաւորների համար անպատուութիւն եմ համարում. դուք պէտք է վճիռ կայացնէք ոչ թէ ինձ վերայ խղճալով, այլ արդարութեամբ. այդպէս պէտք է ձեզ թելադրէ ձեր սիրտը և դորա համար օրէնքներ են նշանակուած:

Դատաւորները սկսեցին միասին խորհուրդ անել. դատաւորների մէջ էլ շատ կային Սոկրատէսի թշնամիներից, բայց այնուամենայնիւ նոցա կէսը վճռեց, որ Սոկրատէսին ոչ մի բանի համար յանցաւոր չէ կարելի համարել:

Բայց հակառակորդները յաղթեցին և դատաւորներն ասացին՝

Սովորատէսը մեղաւոր է:

Մեղադրողներն ասացին՝ մեղաւոր է և արժանի է մահուան:

Հանգիստ լսեց Սովորատէս և ասաց դատաւորներին՝ մեղադրողները պահանջում են իմ մահս, բայց օրէնքը թոյլ է տալիս ինձ ընտրելու էլի ուրիշ պատիժներ. ուրեմն լսեցէք ինձ. ես կարող էի խնդրել, որ փոխանակ մահուան դատապարտելու, ինձ յաւիտեան ձգէիք բանտ, բայց ինչո՞ւ է պէտք այդ տեսակ կեանքի. անօգուտ կըլինի ուրիշների համար և ծանրը ինձ համար: Ես օրէնքով կարող էի ընտրել քսոր ուրիշ երկրներում, բայց ի՞նչ կեանք կըլինի ինձ ծերուկիս համար, թափառել օտար երկրներում: Օրէնքը թոյլ է տալիս և մեծ փող տալ իմ ազատութեան համար, ես ինքս թէ՛ն փող չունեմ, բայց ընկերներս եւ աշակերտներս՝ Պղատօնը, Կրիտօնը և էլի ուրիշներն, ուրախութեամբ ինձ համար կըլտան, ինչքան որ պէտք է. համաձայն էք դուք, քաղաքացի դատաւորներ:

Դատաւորները ոչինչ չպատասխանեցին նորան, այն ժամանակ Սովորատէսն ասաց՝

— Եթէ ես ինձ մեղաւոր զգայի, պատժատ կըլինէի ամենածանր պատիժը կրել, բայց իմ խիղճս արդար է. ես ոչ որի վատու-

թիւն չեմ արել և ազնիւ ծառայել եմ իմ հայրենիքիս: Ընդհանուրի օգտին իմ արածս ծառայութիւնների և աշխատանքների փոխարէն, դուք պէտք է որ ինձ արժանացնէք ամենամեծ պարգևի, ինչպէս որ մեղանում ընդունուած է տալ ծառայութիւն արած քաղաքացուն — այսինքն մինչև իմ կեանքիս վերջն ինձ պահել, հասարակութեան հաշուով. իսկ դուք, քաղաքացիք, փոխանակ այդ անելուն, ինձ կանչեցիք դատի, լսեցիք իմ թշնամիներիս խօսքերը և մոռացար իմ ծառայութիւններս:

Դատաւորները նեղացան. այդ ի՞նչ է, Սովորատէսը մեզ սկսում է մեղադրել մեր վարմունքի համար. այդ մենք առանց նորան էլ գիտենք, խօսեցին նորա իրար մէջ:

— Իսկ դուք, նորան աւելի լսեցէք, սկսեցին գրգռել թշնամիները. թէ՛, դուք նոյնպէս ուզում էք լինել նորա աշակերտ:

— Եւ յիրաւի, արդէն ժամանակն է դատը վերջացնելու, ասացին դատաւորները:

Նորա էլի երկար ժամանակ խորհուրդ տրին և յայտնեցին այսպիսի վճիռ:

Սովորատէսին մահուան ենք դատապարտում, նա պէտք է մի աման թոյն խմէ:

Սովորատէսը լսեց վճիռն առանց այլայլուելու և ասաց դատաւորներին՝ ցաւում եմ ոչ

նորա համար, ինչ որ ինձ սպասում է, այլ որ դուք խայտառակեցիք ձեզ և ձեր ժողովրդին նորանով, որ դատապարտեցիք անմեղին, շտապեցիք, դուք քաղաքացիք, աղատուել անհանգիստ բնաւորութիւն ունեցող մարդուց, որը չէր վախենում ոչ որի ասել ճշմարտութիւնը. մահն առանց այն էլ, ինձ ծերուկիս ետեւից ընկած է: Խնդրում եմ ձեզ մի բանի համար՝ երբ իմ որդիքս մեծանան, սովորեցրէք նոցա այն, ինչ որ ես ձեզ սովորեցրի: Եթէ նկատէք նոցա մէջ հարստութեան և պատուի ծաւալ, մեղադրեցէք նոցա այնպէս, ինչպէս որ ես ձեզ և ձեր որդիներին էի մեղադրում. գորանով ինձ ցոյց կըտար ամենամեծ երջանկութիւնը և փոխարէնը կըհատուցանէր, ինչ որ ես ձեզ համար արել եմ: Իսկ հիմայ, մնաք բարեւ, ժամանակը հասաւ բաժանուելու. դուք ապրեցէք, իսկ ես գնում եմ մեռնելու. ո՞րը արդեօք մեղանից երջանիկ կըլինի, այդ միայն Աստուած գիտէ:

ԺԱ.

ՍՈՎՐԱՏԷՍԸ ԲԱՆՏԻ ՄԷՁ

Առ հասարակ դատապարտեալներին պատժում էին դատի միւս օրը, բայց Սոկրատէսի

վճիռը աօներին էր, երբ մեղք էր համարուում կատարել մահուան պատիժը. Սոկրատէսին այդ բոլոր ժամանակը տարան բանտ, որտեղ նա անցկացրեց իւր կեանքի վերջին երեսուն օրերը, սպասելով մահուան:

Ամեն օր բանտ էին գալիս Սոկրատէսին այցելելու նորա աշակերտները և նա շարունակում էր ուսուցանել նոցա, իսկ երբ մենակ էր մնում, յօրինում էր ոտանաւորներ. նա չէր զգում ոչ թուլութիւն և ոչ էլ մահուան սարսափ:

Տօներն արդէն վերջանալով էին. աշակերտներին դառն էր մտածել, որ չուտով յաւիտեան զրկուելու են իրանց թանկագին ուսուցչից. արդեօք կարելի չէ մի որ և է կերպով փրկել նորան, խօսում էին նոքա իրար մէջ:

Եւ վճռեցին բանտի պահապանին կաշառել, գիշերով հանել Սոկրատէսին բանտից և ծածուկ տանել օտար երկիր:

Սոկրատէսի հետ այդ մասին խօսել յանձն առաւ Կրիտօնը: Միայն երկու օր էր մնացել տօները վերջանալուն, ուշացնել չէր կարելի. երեկոյեան ուշ բաժանուեցին աշակերտները և վճռեցին, որ հէնց վաղը առաւօտ, որքան կարելի է շուտ Կրիտօնը զընայ համոզելու Սոկրատէսին:

Կրիտօնի բունը չէր տանում. ուրախ միտքը, թէ դեռ հնարք կայ ազատելու թանկագին ուսուցչին մահից, նորան չէր թողնում քնելու. հէնց որ սկսեց լուսանալ, նա վեր կացաւ, հագնուեց և գնաց դէպի բանտ. պահապանը ճանաչում էր նորան, այդ պատճառով, համաձայնեց իսկոյն թողնել Սոկրատէսի մօտ:

Սոկրատէսը դեռ քնած էր. Կրիտօնը ըզգուշութեամբ մտաւ և նստաւ նորա անկողնի մօտ. երկար ժամանակ չգարթեց Սոկրատէս և Կրիտօնը նայելով նորա վերայ, դարմանում էր, թէ մարդ ինչպէս կարող է այդպէս հանգիստ քնել պատժից մի օր առաջ:

Երբ Սոկրատէս բացեց աչքերը, շատ դարմացաւ տեսնելով Կրիտօնին:

— Երևի արդէն ուշ է, ասաց նա, ինչո՞ւ ինձ չգարթեցիր, Կրիտօն:

— Ոչ, դեռ շատ վաղ է, պատասխանեց Կրիտօնը. դեռ արեւը դուրս չի եկել. ես հիացած էի քո հանգիստ քնով և ուրախանում էի քո փոխարէն, որ դու կարող ես քնով մոռանալ անբախտութիւնդ և քեզ սպառնացող մահը. ես միշտ դարմանում էի քո հանգստութեան վերայ, բայց չէի սպասում, որ այսպիսի դարհուրելի օրերին էլ հանգիստ կըմնաս:

Սոկրատէս ժպտաց և ասաց՝ ուրեմն, դու

քիչ ես ճանաչել ուսուցչիդ. բայց ասա, ինչո՞ւ այսօր այդպէս վաղ ես եկել. մի թէ նորա համար, որ տեսնես, թէ ես ինչպէս եմ քնում:

— Ոչ, ես քեզ մօտ մի մեծ խնդիրը ունիմ և ոչ միայն իմն է այդ, այլ քեզ անձնուէր շատ մարդկանց — սկսեց Կրիտօնը անհամարձակ:

— Խօսիր շուտով, ասաց Սոկրատէսը:

— Մենք վճռել ենք քեզ մահից ազատել. հնարք կայ, գիշերը ծածուկ քեզ բանտից փախցնել:

Սոկրատէս դէմքը խոժոռեց. նա տխուր և խիստ նայեց Կրիտօնի վերայ:

— Լսիր ինձ, ուսուցիչ, ասաց Կրիտօնը. չէ՞ որ դու անարդար կերպով ես մեղադրուած. յիշիր, թէ դեռ ճշգիւ բարիք կարող ես անել մարդկանց համար. խղճա՞ փոքրիկ երեխաներիդ վերայ. խղճա՞ մեզ, համաձայնիր փախչել բանտից: Մենք արդէն ամեն բան կարգադրել ենք, պահապաններին՝ կարելի է կաշառել, իսկ քեզ փոխած չորերով կըփախցնենք մօտակայ երկիրը, ուր ես ունեմ ծանօթ մարդիկ. նորա ուրախութեամբ քեզ կընդունեն իրանց մօտ. մենք այնտեղ կըբերենք և քո երեխաներին. նորա քեզ մօտ կ'մեծանան և որք չեն մնայ: Մենք բաւական փող ունենք, դու

գիտես, որ ես հարուստ եմ, իսկ բացի ինձանից և միւս աշակերտներդ պատրաստել են փող քեզ ազատելու համար, որովհետեւ դու մեզ համար թանկ ես ամեն բանից. աղաչում եմ քեզ, համաձայնիր փախչել, մտածելու ժամանակ չկայ. միայն այս գիշեր կարելի է անել այդ. չէ՞ որ սա վերջին օրն է:

Կրիտօնը խօսում էր յուզուած, արտասուքն աչքերին, բայց տեսնում էր Սոկրատէսի երեսից, որ նա իրան խօսքերը լսողը չէ: Երբ Կրիտօնը վերջացրեց, Սոկրատէսն ասաց.

— Զնորհակալ եմ քեզանից, Կրիտօն, ես գիտեմ, որ դու ինձ բարի ցանկալով ես վրձռել այդ անել. գիտեմ, որ բոլորդ սիրում էք և երախտապարտ էք ինձ. բայց միայն զգացմունքը չպէտք է լինի մեր խորհրդականը: Իմ ազատուելուս համար ես պէտք է գործ դնեմ խաբեբայութիւն և քանդեմ տուածս խօսքը. ես ասացի դատաստանում, որ հպատակում եմ դատաւորների վճռին, որ պատրաստ եմ տանջուելու իմ ուսմունքիս համար և ոչ մի չարանք չի կարող ինձ ստիպել հրաժարուելու այդ խոստմունքից: Ասենք, թէ դուք ինձ կենդանի կհանէք բանտից. կենդանի, բայց ոչ այն մարդուն, ինչպէս այստեղ մտայ, այլ դուրս

կտանէք ինձ ինչպէս մի խաբեբայի. անդ է ձեր ուզածը:

Կրիտօնը զգում էր, որ Սոկրատէսը ճշմարիտ է ասում, բայց յոյսը չէր կտրում բոլորովին, որ դեռ ազատել կարող է նորան:

— Ով քեզ ճանաչում է, նա չի հաւատայ, որ դու խաբեբայ ես. դու միայն խաբած կլլինես այն վատ մարդկանց, որոնք քեզ անարդար դատաւարտեցին, ասաց Կրիտօնը. իսկ միւսները կուրախանան քո ազատութեան համար:

— Ոչ, Կրիտօն, վճռողաբար պատասխանեց Սոկրատէս՝ ես կխաբեմ ոչ միայն իմ թշնամիներին, բայց և բոլոր մարդկանց և իմ խղճիս մատնած կլլինեմ: Ես ամբողջ կեանքիս մէջ ուսուցել եմ, որ մարդ երբէք չպէտք է անարդար լինի. եթէ ես ինքս այդպէս վարուեմ, յետոյ ով կհաւատայ այն բանին, ինչ որ ես նորան սովորեցրել եմ. ես կհեռանամ բանտից, թշնամիներիցս, իսկ ուր փախեմ իմ խղճիս ձայնից: Թող այդ անիրագործելի մտադրութիւնդ, սիրելի Կրիտօն. քաջութեամբ պատրաստուենք միասին տանելու այն, ինչ որ անհրաժեշտ է:

Կրիտօնը հասկացաւ, որ ուսուցչին ազատել չեն կարող և տխուր-տրտում գնաց յայտնելու ընկերներին Սոկրատէսի պատասխանը:

ԺԲ

ՍՈՎԵՐԱՏԷՍԻ ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Պատժի օրը հասաւ. այն ժամանակուայ սովորութեամբ, այդ կատարում էին արևը մայր մտնելուց առաջ: Բանտի դռների մօտ առաւօտուանից հաւաքուել էին Սոկրատէսի աշակերտները և նոցանից շատերը դառն կերպով լալիս էին:

Դուրս եկաւ բանտի պահապանը և ասաց աշակերտներին՝ իսկոյն Սոկրատէսի շղթաները կարձակեն և ձեզ ներս կրթողնեմ:

Քիչ լետոյ, բացին բանտի դռները. աշակերտները Սոկրատէսին գտան անկողնի վերայ. նորա անկողնի մօտ կանգնած էր իւր կինը, գրկած փոքրիկ երեխային. տեսնելով ամուսնու աշակերտներին, կինը լաց եղաւ ասելով՝ վերջին անգամ նորա գալիս են բեզ մօտ, Սոկրատէս. վերջին անգամ նորա բեզ կը լսեն:

Կինը լաց էր լինում, պոկում էր իւր մագերը, Սոկրատէսը խնդրեց աշակերտներին, որ նորան տուն տանեն:

Սոկրատէսն ուզեց վեր կենալ, բայց ոտքերը սաստիկ թմրել էին և ցաւում էին ծա-

ները շղթաներից, նա սկսեց շփել և դորանից ցաւն աւելի թեթեւացաւ:

— Բարեկամներս, այ նկատեցէք, ասաց նա աշակերտներին՝ որ ամեն մի տանջանքից հեռու չէ և մխիթարութիւնը. միթէ վաղուց է որ շղթայի ծանրութիւնից այս ոտը ցաւում էր, բայց հիմայ, ինչպէս լաւ է, թեթեւ է. այդպէս էլ լինում է ամեն մի տանջանքի ժամանակ. հիմայ արդէն կանգնել էլ կարող եմ:

Աշակերտները շրջապատեցին Սոկրատէսին. նորա ուզում էին և խօսել և լսել նորան. բայց արտասուքներից դժուարանում էին մի խօսք անգամ արտասանել և մտածել միայն կարող էին Սոկրատէսի սարսափելի մահուան ժամի և դառն բաժանման մասին. բայց դորա վերայ չէին վստահանում խօսել. ուսուցիչը հասկացաւ, թէ ի՞նչ էր կատարւում նոցա սրբօտերում:

— Տեսնում եմ, գիտեմ ես, որ դուք ինձ խղճում էք և ոչ միայն խղճում, այլ և սարսափում էք իմ փոխարէն: Ի՞նչպէս ես ձեզ մխիթարեմ ու քաջալերեմ. նայեցէք ինձ վերայ, ես հանգիստ եմ, ոչ մի բանի համար չեմ ափսոսում և ոչնչից չեմ սարսափում. հոգիս թեթեւ է և պարզ: Իմ կեանքս ես վերջացնում եմ բանտում, դատապարտուած լինելով մա-

հուան. մարդիկ այդ ամօթ են համարում. բայց միթէ ամօթ է, երբ չարչարում ես ճշմարտութեան, այլ ոչ թէ մի որեւէ վատ, ամօթալի գործի համար. մարդիկ զրպարտել, դատապարտել են ինձ, բայց ես չեմ կարող բարկանալ նոցա վերայ և արհամարհել. ես գիտեմ, որ նորա այդպէս վարուեցին առանց հասկանալու: Ես մեղադրում էի նոցա, ցոյց տալով սխառութիւնը և այդ անում էի նոյն իսկ իրանց երջանկութեան համար. բայց նորա ինձ չհասկացան և այդ իմ կողմից համարեցին վատութիւն. նորա վարուեցին ինչպէս անհասկացող երեխաներ: Ես կբացատրեմ այդ օրինակով. ասենք թէ, հիւանդ երեխաների մօտ նշանակուած է մի մարդ, որը կատարում է նոցա բոլոր ցանկութիւնները. իսկ յետոյ զալիս է մի բժիշկ և սկսում է աշխատել միայն, որ նոցա բժշկէ. ինչ էք կարծում, ո՞ւմ կուղենային իրանց մօտ պահել հիւանդ երեխաները. ի հարկէ նորան, որը ոչ մի բանում չէր հակառակում նոցա, իսկ բժշկից կուղենային ազատուել. նորա կասէին՝ այս մարդը մեզ չարչարում է, արգելում է մեզ ուտել ու խմել մեր ուզածը, տալիս է դառն դեղեր, կտրում է, այրում է, դուրս անենք նորան և աւելի լաւ կլինի, որ նա էլ չը վերադառնայ մեզ մօտ. իմ հակառակորդներս

էլ, ինձ նոյնպէս չհասկացան, ինչպէս երեխաները բժշկին:

Այդ ասաց Սոկրատէս ու կանգնեց, նկատելով, որ Գրիտօնն ուզում է նորան բան ասել:

Սոկրատէս, ասաց Գրիտօնը. դու գիտես, որ մեզ համար թանգ է ըստ ամեն մի խօսքը, բայց խնդրում ենք քեզ, դադարիր խօսելուց. բանտապետը հէնց նոր մեզ ասաց, թէ ով որ վերջին ժամերին շատ և տաք խօսի, նորա վերայ թոյնը ուշ կներգործէ, այնպէս որ հարկաւոր կլինի աւելի խմել:

— Ճնորհակալութիւն յայտնեցէք բանտապետին իւր խորհրդի համար, իմ սիրելի բարեկամներս և խնդրեցէք իմ կողմից, որ աւելի թոյն պատրաստէ. ես նորան կխմեմ, ոչ թէ մէկ, այլ երկու, երեք անգամ, եթէ հարկաւոր լինի. իսկ մինչև այն ժամանակ, եկէք խաղաղ խօսակցենք. ես դեռ շատ բանի մասին ուզում եմ ձեզ հետ խօսել. ինձ աւելի մօտ նրատեցէք:

Սոկրատէս նստեց անկողնի վերայ, իսկ աշակերտները տեղաւորուեցին նորա շուրջը, ամենից մօտ նստած էր նորա Փէդօն աշակերտը, որն ունէր գեղեցիկ երկար մազեր.

Սոկրատէս սիրում էր խօսակցութեան ժամանակ չփել և խառնել նորա մազերը. այդ-

պէս էլ այս անգամ, Ֆէդօնը նստեց նեղ նըստարանի վերայ, անկողնի մօտ և Սոկրատէս ձեռքը դրել էր նորա գլխին:

— Ի՞նչ ես կարծում, Ֆէդօն, ասաց ուսուցիչը, մրտեղ կրկնեն վաղը քո գեղեցիկ մաղերը:

Յոյների մէջ սովորութիւն կար ի նշան ցաւակցութեան, կտրել մաղերը և ձգել այն գերեզմանի վերայ, ում համար որ սգում էին. այդ էր ակնարկում Սոկրատէսը: Ուսուցչի խօսքերն իսկոյն յիշեցրեց աշակերտներին, իրանց սպառնացող վշտի մասին. նոցանից մի բանիսը լաց եղան:

Սոկրատէս ասաց՝ բարեկամներ, ես մահից չեմ վախենում, սարսափելի չէ մեռնելը, այլ սարսափելի է անխելք և ապականուած կեանք վարելը:

ԺԳ.

ՍՈՒՐԱՏԵՍԻ ՄԱՀԸ

Սոկրատէսը լռեց. աշակերտները սպասում էին, որ նա էլի կըխօսի: Ուսուցիչն ասաց՝ ժամանակն անցնում է, արդէն ուշ է: Կերթամ կըլուացուեմ, որ յետոյ ուրիշներին

նեղութիւն չտամ, իմ դիակս լուանալու. իսկ դուք ինձ սպասէք, ինձ հետ եղէք մինչև վերջը:

Սոկրատէս դնաց միւս սենեակը լուացուելու, նորա հետ գնաց և Կրիտօնը. իսկ միւս աշակերտները նորան սպասելով, խօսում էին ուսուցչի վերջին խօսակցութեան, նորա մահուան մասին և թէ նորանից յետոյ ինչպէս պէտք է ապրեն որբացած, առանց թանգագին առաջնորդի: Երեկոյ եղաւ. այն սենեակում, որտեղ էին աշակերտները, պահապանը ներս թողեց Սոկրատէսի ազգականներին, կնոջը և երեխաներին. յետոյ եկաւ և Սոկրատէս ու սկսեց մնաւ բարեւ ասել նոցա. կանայք այնպէս էին լաց լինում, որ Սոկրատէսը խընդրեց նոցա դուրս տանել:

Այն ժամանակ աշակերտներն ասացին Սոկրատէսին՝ ասա մեզ քո վերջին ցանկութիւնը. կարելի է դու ուզում ես զաւակներիդ համար կարգադրութիւն անել. մենք ուրախութեամբ կըկատարենք ամեն բան, ինչ որ դու հրամայես:

Սոկրատէս պատասխանեց նոցա՝ ես կայք ու հարստութիւն չունիմ, որ կարգադրութիւն անեմ. վարուեցէք այնպէս, ինչպէս ես ձեզ սովորեցրի: Ահա այդ է իմ բոլոր ցանկութիւնս:

այն ժամանակ կիմանար, թէ ի՞նչ պէտք է անել և իմ գաւաղներին համար:

— Իսկ ի՞նչպէս կը հրամայես բեզ թաղել. Սոկրատէս, հարցրեց Կրիտօնը:

— Ինչո՞ւ դու ինձ հարցնում ես այդ մասին, բարկութեամբ ասաց Սոկրատէս. միթէ դու չէիր տեսնում, որ ես իմ ամբողջ կեանքումս հոգս էի քաշում մարմնիս մասին միայն նորա համար, որ նա ծառայէ հոգուս, իսկ երբ հոգիս բաժանուի մարմնիցս, միևնոյն չէ՞ ինձ համար, թէ ի՞նչ կըլինի մարմնիս հետ:

Սոկրատէս թեք ընկաւ անկողնի վերայ և պատրաստուել էր խօսել աշակերտների հետ, երբ դուռը բացուեց և մտաւ ուստիկանը. նա եկել էր բանտ դատաւորների հրամաններով:

— Սոկրատէս, ասաց նա, երբ ես գալիս էի ուրիշ դատաւարտեալների մօտ, որ յայտնէի նոցա, թէ ժամանակն է թոյն խմելու, նոքա ղիմաւորում էին ինձ կռիւներով և անէծքներով. ես քեզանից այդ չեմ սպասում, որովհետև դեռ երբէք, այս բանտի մէջ, քեզանից աւելի բարի ու ճշմարիտ մարդ չէ եղել: Դու ինձ վերայ չպէտք է բարկանաս, այլ նոցա, որոնք քո մահուան պատճառն են եղել. դու գիտես, թէ ի՞նչ լուր եմ բերել քեզ: Մ'նա՞ս

բարև, աշխատիր քաջութեամբ տանել այն, ինչ որ մենք մեր կամքով փոխել չենք կարող:

Ասաց նա այդ ու հեռացաւ Սոկրատէսի անկողնի մօտից, որովհետև արտասուքը չէր կարող բռնել:

— Մ'նա՞ս բարև և դու, պատասխանեց Սոկրատէս, հեռացող ուստիկանին, կըկատարեմ ամեն բան ինչ որ հարկն է. իսկ յետոյ, ասաց նորա մասին աշակերտներին՝ ինչպէս լաւ մարդ է. նա շուտ-շուտ գալիս էր այստեղ ինձ հետ խօսելու. ի՞նչպէս անկեղծ նա ինձ խղճում է: Իսկ հիմայ ժամանակն է, բարեկամներս, ասացէք, որ թոյնը բերեն:

— Ինչո՞ւ էք շտապում, ուսուցիչ, սկսեց նորան համոզել աշակերտներից մէկը. արևը դեռ չէ անցել լեռների ետևը. ուրիշ դատաւարտեալներ դեռ ժամանակ են գտնում ուտել, խմել և իրանց բարեկամների հետ մ'նալ. դեռ ժամանակ կայ:

— Թող ուրիշներն այդպէս անեն, երևի նոցա համար թանգ է մի քիչ գոնէ իրանց կեանքն երկարացնել. իսկ իմ կեանքս վերջացած է և հարկաւոր չէ երկարացնել, պատասխանեց Սոկրատէս. կատարեցէք, ինչ որ ասացի:

Աշակերտներից մէկը նշան արեց այդտեղ

կանգնող պահապանին, որն և գնաց թոյնը բերելու:

Նորա ետևից մտաւ բանտապետը, թոյնով ամանը ձեռքին: Չնորհակալ եմ բեգանից, բարեկամ, ասաց նորան Սոկրատէս. սովորեցրո՛ւ, թէ ի՞նչ անեմ հիմայ:

— Թոյնը խմելուց յետոյ, դու պէտք է այնքան ման գաս, մինչև որ ոտքերումդ ծանրութիւն զգաս, պատասխանեց բանտապետը. այն ժամանակ պառկիր անկողնի վերայ, որովհետեւ այդ նշան է, որ թոյնը սկսել է ներգործել:

Առանց այլայլուելու Սոկրատէս առաւ նորա ձեռքից ամանով թոյնը և խմեց մինչև տակը:

Ամբողջ օրն աշակերտներն իրանց զսպում էին, բայց այդ ժամանակ չդիմացան և սկսեցին լաց լինել. միայն Սոկրատէսն էր, որ չէր չփոթւում և գլուխը կորցնում:

— Ի՞նչ էր անում, դուք, բարեկամներս, խրատում էր նա նոցա. ես հեռացրի կանանց և երեխաներին, որպէսզի չտեսնեմ նոցա փորորոգութիւնը, իսկ դուք նոցանից աւելի լաւ չէր վարւում. ուրեմն այդպէս է՞ր դուք ինձ խում:

Սոկրատէս թոյնը խմեց և անզգար ման

էր գալիս, ինչպէս ասաց բանտապետը. բայց անհ, նա զգաց, որ ոտքերը ծանրացան և իսկոյն պառկեց մէջքի վերայ. աշակերտները շրջապատեցին նորա անկողինը:

Բանտապետը մօտեցաւ և մատներով սաստիկ սեղմեց նորա ոտը:

— Ցաւ զգում ես, հարցրեց նորան:

— Ոչ, պատասխանեց Սոկրատէս:

Բանտապետը սեղմեց ոտի վերևի մասը և այնտեղում Սոկրատէս արդէն ոչինչ չզգաց:

— Այդ նորանից է, որ նորա մարմինը ըսկսում է սառել և փետանալ. մինչև սիրտը կը սառնի և այն ժամանակ ամեն բան կվերջանայ. ասաց բանտապետն աշակերտներին:

— Բարեկամներ մեռնում եմ. չնորհակալութիւն արէ՞ք Աստծուն, ասաց Սոկրատէս:

Ընկան աշակերտները ուսուցչի վերայ, սկսեցին նորան կանչել, բայց նա չպատասխանեց. նա անշարժ պառկած էր. յետոյ նորա մարմինը դողաց, շրթունքները և աչքերը անշարժ մնացին: Աշակերտների առաջ արդէն պառկած էր սիրելի ուսուցչի անշունչ դիակը. նոցանից մէկը ծածկեց նորա աչքերը:

Այդպէս ապրեց և մեռաւ Սոկրատէս, բայց չմեռաւ նորա վարդապետութիւնը և աշակերտներից ամենալաւերը շարունակեցին

նորա բարի գործը՝ ուսուցանում էին մարդկանց բարութիւն և ճշմարտութիւն: Իսկ իրանց սիրելի, իմաստուն, մեծ ուսուցչի խրատները գրեցին ե այդպէս, նոցա ձեռագրերից, իմացանք և մենք:

Սովորատէս ապրում էր Յիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալուց չորս հարիւր տարի առաջ:

16/VI-46
ԱՄԱՏԻԿԱՆ

ՆՈՅՆ ԹԱՐԳՄԱՆՁԻՆՆ Է

1. Յովհան Գուտէնբերգ	—	15
2. Գօկտօր Ջէններ	—	20
3. Մանկական թատրոն	1	—
4. Իբսէնի, Նօրա	—	30
5. Լիւր Արքայ	—	5
6. Գայլ	—	3
7. Թուղթ և հին գրքեր	—	5
8. Տիրօլացի աղջիկ և ժլատ	—	5
9. Մեր պապի գաւազանը	—	5
10. Անհանգիստ գիշեր	—	5
11. Որսի գնդակ	—	5
12. Մայրական սէր	—	5
13. Մրցումն	—	5
14. Գէորգ Կրաբբ	—	5
15. Չինական առասպելներ	—	15
16. Ջինուոր Յակովբ	—	7
17. Կեանքի դպրոց	—	10
18. Օնիկն ու մարգարիտը, Նապաստակն և ողնին, Գայլն ու մարդը	—	10
19. Ատղէ գրամ, Հարուստը և աղքատը, Ապիտակ օձ	—	7
20. Մատանի, Թռչնիկ, Չար մտքով չէ	—	7
21. Յունաց ուսուցիչ Սոկրատէսը	—	20

937

12013

0025148

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025178

